

CUMHURİYET DÖNEMİNDE İSTANBUL'DA SİYASİ OLAYLAR

BÜLENT BAKAR*

İstanbul'un Kurtuluşu

Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması ve Anadolu'nun Yunan ordusundan temizlenmesi üzerine İtilaf devletleri ateşkes teklif etmiş ve 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi imzalanmıştı. Mütareke'nin İstanbul'u ilgilendiren 11 ve 12. maddelerine göre, barış antlaşması görüşmelerinin sonuna kadar Boğazlar bölgesinde ve İstanbul'da işgal kuvvetleri kalabilecekti. Bu durum İstanbul işgalinin barış antlaşması sonuna kadar devam edeceği anlamına geliyordu.

Mudanya Mütarekesi gereği Trakya topraklarının devir teslimi yapılırken İtilaf devletleri nezdinde Türkiye'yi temsil edecek olan Refet Paşa, 19 Ekim sabahı maiyeti ve jandarma muhafız bölüğü beraberinde olduğu hâlde *Gülnehâl* vapuruyla Mudanya'dan ayrılarak öğleden sonra İstanbul açıklarına geldi. İngiliz savaş gemileri tarafından durdurulan *Gülnehâl* vapuruna yapılan açıklama, İşgal Komutanlığı'nca Refet Paşa'nın izni olduğu, fakat jandarma muhafız bölüğünün izni olmadığı ve İstanbul'a çıkamayacakları şeklindeydi. Jandarmalar 19 Ekim gecesini vapurda geçirdiler. Refet Paşa'nın 19 Ekim'de Kabataş İskeleyi'ne çıkması İstanbul'da büyük heyecan yaratmıştı. Refet Paşa'nın temasları neticesinde jandarma muhafız bölüğü ancak bir gün sonra karaya çıkabildi. Böylece, yıllar sonra dışarıdan gelen bir Türk birliği İstanbul'a girdi.

20 Kasım 1922'de Lozan'da başlayan görüşmelerde Türk heyetinin üzerinde durduğu konulardan birisi de İstanbul'un tahliye edilmesiydi. İlerleyen günlerde birçok konuda anlaşmazlık çıkmış, tahliye meselesinde mesafe alamadan görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanmış ve Türk heyeti 4 Şubat 1923'te Lozan'dan ayrılmıştı. İsmet Paşa başkanlığındaki heyetin tekrar Lozan'a davet edilmesinden sonra 23 Nisan 1923'te görüşmelerin ikinci safhası başlamış ve bu süreçte İstanbul'un tahliyesi meselesi Türk heyetinin ilk andan itibaren üzerinde hassasiyetle ve ısrarla durduğu bir konu olmuştur. Türk heyetinin

İstanbul'un derhâl tahliyesini talep etmesine karşılık İngiliz heyeti başkanı Sir Horace Rumbold, tahliyenin imzadan ve Müttefik devletlerin parlamentolarının tasdikinden geçmeden mümkün olamayacağını açıklamış, İsmet Paşa ise İstanbul'un tahliyesi için ısrarcı olmuştu. Nitekim birkaç gün sonra yaptığı değerlendirmede, barış antlaşması imzalandıktan hemen sonra tahliyenin gerçekleşmesi gerektiğini, Müttefik devletlerin parlamentolarının tasdikini bekleyemeyeceklerini, tahliye olmadan yapılacak barışın kıymeti olamayacağını ve Türk Hükûmeti'nce kabul görmeyeceğini ifade etmişti. Türk heyeti tahliye meselesini hayati bir konu olarak görüp bu hususta başarı sağlamak için çaba göstermekte ve barış antlaşmasının İtilaf devletleri parlamentolarının tasdikinden önce tahliyenin gerçekleşmesindeki ısrarını sürdürmekteydi. Fakat İngiltere Dışişleri Bakanlığı bu konunun erken vakitte görüşülmesini ve çözülmesini istemiyordu. Çünkü görüşmeler devam ederken Türk topraklarının tahliyesi meselesini ellerindeki tek güçlü koz olarak görmekteydiler. Bu yüzden, İsmet Paşa ısrarla bu konuyu gündeme getirdiğinde ve Müttefiklerin tahliyeyle ilgili bir deklarasyon yayınlamalarını istediğinde, İngiliz heyeti başkanı Horace Rumbold meseleyi savsaklamaya ve ertelemeye çalışmıştı. Rumbold'a göre, görüşmeler başarıyla sonuçlanırsa Müttefikler tahliyeyi hemen gerçekleştirecekti. Yani açıkçası, İstanbul ve Çanakkale şehirleri görüşmeler boyunca bir rehine muamelesine maruz kalacaklardı. Nitekim Mayıs ve Haziran ayları boyunca görüşmeler esnasında İngilizler tahliye meselesinin ertelenmesini sağladılar.

Ancak İsmet Paşa'nın notasından sonra, İtilaf devletleri heyetleri tahliye konusunun belirsizlikte kalmasının tahammül edilemeyecek noktaya ulaştığını fark etmişlerdi ve 6 Temmuz 1923'te tahliyeye ilişkin bir protokol tasarısı nihayet ortaya çıkmıştı. 7 maddelik bu tasarıya göre özetle antlaşmanın TBMM tarafından tasdikinden sonra İstanbul'daki yüksek komiserlere bildirilir bildirilmez süreç başlayacak ve tahliye altı haftada tamamlanacaktı. Sonuçta, Lozan'da resmî

* Marmara Üniversitesi

1- İstanbul

imza töreni öncesinde tahliyeyle ilgili pürüzlerin hepsi giderilmişti ve fiilî sürecin başlaması için her şey hazır. 24 Temmuz 1923'te Lozan'da İngiliz, Fransız ve İtalyan Kuvvetlerinin İşgal Etmiş Buldukları Türk Topraklarının Boşaltılmasına İlişkin Protokol ve Bildiri imzalandı. Bu protokole göre altı hafta içinde tahliye gerçekleşecekti. 21 Ağustos 1923'te TBMM'de Lozan Barış Antlaşması görüşülmeye başlandı ve 23 Ağustos 1923'te tasdik edildi. Hariciye Vekili İsmet Paşa da, tasdik haberini bir notayla İstanbul'daki yüksek komiserlere bildirdi. Yüksek komiserlere notanın verilmesiyle 23 Ağustos gece yarısından itibaren tahliye süresi resmen başladı. Protokole göre altı hafta yani 42 günlük resmî tahliye süresi düşünüldüğünde işgal kuvvetlerinin tahliye için 4 Ekim 1923 tarihi itibarıyla tamamlamaları gerekiyordu. İtilaf devletlerinin zaten fiilen bir süredir başlamış olan hazırlıkları resmî tahliye süresinin başlamasıyla iyice hızlandı.

30 Ağustos 1923 tarihli bir gazete haberinde tahliyenin başladığından beri 8.000 İngiliz askerinin İstanbul'dan ayrıldığı yazıyordu. İngilizler tahliye işini ciddiye alırken, Fransızlar tahliyede ağır davranmışlardı. Bu gecikmeyi ise Marsilya'dan bekledikleri vapurların henüz gelmemesine bağlıyorlardı.¹ İtalyanlar da nispeten

az olan askerlerini nakletmeye başlamışlardı. Bu dönemde tahliye sürecinde yaşanan bir başka gelişme, Selahaddin Adil Paşa'nın General Harrington'la görüşmesi neticesinde Müttefik devletler zabıtasının ilga edilmesi oldu. Artık İstanbul sokaklarında yabancı zabıta bulunmayacaktı. 1 Eylül'den itibaren Fransızlar Bakırköy'ün tahliyesine başladılar. Hadımköy'deki Fransız kuvvetlerinin ise bir hafta içinde memleketlerine gidecekleri belirtilmişti.

İngilizler, Ermeni yetimhanesi olarak kullandıkları Ortaköy'deki Tabya Kışlası'nı 3 Eylül 1923'te tahliye ve teslim edip, Ortaköy'deki bazı baraka ve evlerin tahliyesine başladılar. Yine, İngilizler Türk donanmasına ait çok sayıda silah ve malzemeyi teslim etmişlerdi. Anadolu cihetinde Kadıköy'deki barakalar boşaltılmıştı.² Bu günlerde Fransızların nakliyatı da hız kazanmış, 4 Eylül'de Sarayburnu'ndaki barakalarda kalan Senegal askerleri ve bazı ağırlıklar bir Fransız vapuruyla Marsilya'ya doğru yola çıkmıştı. Ayrıca, Fransız kuvvetleri Demirkapı ve Gülhane kışlalarını tahliye etmişlerdi. İngiliz kuvvetleri, antlaşmanın tasdikinden önce fiilen tahliye etmişlerdi ve hızlı hareket ettikleri için 4 Eylül'e kadar

¹ *Tevhid-i Efkâr*, 30 Ağustos 1923, sy. 3825.

² *İkdam*, 4 Eylül 1923, sy. 9490.

2- İstanbul işgal kuvvetleri

kuvvetlerinin dörtte üçünü tahliye etmeyi başarmışlardı.³ 5 Eylül'de özellikle şahıslara ait ev ve binaların tahliyesi söz konusu olmuştur. Haliç'teki Türk savaş gemilerini bekleyen işgal kuvvetleri askerleri buradan ayrılmıştı. Bir hafta sonra Tuzla'da bulunan *Yavuz* zırhlısının serbest kalması bekleniyordu.⁴ Türk bahriyesindeki işgal bitmek üzereydi. Yine bu günlerde tahliyesi beklenen yerler şunlardı: Sirkeci'deki gümrük binası, Ağa Hamamı'ndaki jandarma karakolu, Mektep Sokağı'ndaki polis dairesi ve Okmeydanı'ndaki telsiz-telgraf istasyonu. Dr. Adnan Bey'in bir raporu, İngiliz ve Fransızlara ait tayyare, silah, cephane ve malzemenin vapurlara yüklendiğini açıklıyordu. Ayastefanos'ta hâlen hiçbir İngiliz tayyaresi kalmamıştı ve nakledilmek üzere tamamı limana getirilmişti.

Eylül ayının ikinci haftasında İngilizler, Maslak

Kasrı'nı boşaltmışlardı ve Enver Paşa'nın yalısı tahliye edilmekteydi. Fransızlar da Çırağan Sarayı'nı ve Rami Kışlası'nı hâlen boşaltmaktaydılar. Fransızların tahliye ettiği diğer yerler ise; Ahırkapı'daki Askerî Dikimhane, Ayasofya civarındaki hususi binalar, Talat Paşa Konağı ve Gülhane'deki pavyonlardı. Tahliye ve teslimin son aşamasında yapılacak sancak merasimi Mekteb-i Harbiye'nin teslimi günü başlayacak, İtilaf devletleri bayrakları indirilip Türk bayrakları çekilecekti.⁵ Aynı günlerde Fransız kuvvetlerinin Rami, Metris ve Davutpaşa'daki silah ve cephane depolarını tamamen boşaltmış olmaları bekleniyordu.

Bu arada, İtilaf devletleri temsilcileri yaptıkları açıklamada İstanbul'dan tamamen ayrılacakları tarihi 2 Ekim 1923 olarak tespit etmişlerdi. Yani, işgal kuvvetleri tahliye işlemini yetiştirdikleri için resmî olarak iki gün

³ *İkdam*, 5 Eylül 1923, sy. 9491.

⁴ *İkdam*, 6 Eylül 1923, sy. 9492.

⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Eylül 1923, sy. 911.

daha süreleri olmasına rağmen erkenden gidiyorlardı. Yapılan görüşmeler neticesinde tahliyenin nasıl biteceği ve merasimin nasıl olacağıyla ilgili ayrıntılar belli olmuştu. Buna göre, 2 Ekim 1923'te sabahleyin Mekteb-i Harbiye'de İtilaf devletleri generalleri ve Selahaddin Adil Paşa'nın huzurunda İtilaf devletleri bayrakları indirilecek ve Türk bayrağı çekilecekti. Aynı gün saat 11.00'de Dolmabahçe rıhtımında yapılacak merasimden sonra şehirde kalan son İtilaf devletleri askerleri gemilere binip hareket edeceklerdi.⁶

İstanbul'da 23 Eylül itibarıyla hâlen işgal kuvveti olarak 3 tabur İngiliz, 2 tabur Fransız ve 1 tabur İtalyan askeri bulunuyordu.⁷ 25 Eylül'de Haydarpaşa-Gebze hattı İngilizler tarafından devredildi.⁸ Bu günlerde basında İstanbul'a girecek olan Türk kuvvetleriyle ilgili haberler yer almaya başladı. Açıklamalara göre tahliyenin bitmesinden 24 saat sonra Türk kuvvetleri İstanbul bölgesine dâhil olacaklardı ve gelecek Türk kuvvetleri İstiklal Harbi'nin her safhasında parlak muvaffakiyetler göstermiş gazilerden oluşuyordu. Mudanya ve Bursa'yı işgalden kurtaran ve çok sayıda Yunan birliğini esir eden bu kıtaya Yunanlılar "Demir Fırka" adını vermişlerdi. Bu kuvvetler Pendik'ten itibaren yürüyüşe geçecek ve bu suretle İstanbul'a dâhil olacaklardı.⁹ 28 Eylül günü İstanbul limanı tamamen Türk heyetlerine teslim edildi. Artık tahliyenin son safhasına girilirken Eylül ayının son günü itibarıyla tahliye ve teslim işlemlerinin çok büyük ölçüde bitmesi bekleniyordu.

İstanbul işgal kuvvetleri de işgalin son bulması ve tahliye dolayısıyla bir resmî tebliğ yayınladı. Buna göre; İtilaf devletleri kuvvetlerinin işgali 2 Ekim Salı günü öğlende son bulacaktı. Bunun için yarım saat önce saat 11.30'da Dolmabahçe rıhtımında bir merasim yapılacaktı ve bu merasime İngiliz, Fransız, İtalyan ve Türk askerleri katılacaktı. İşgalin bitmesi münasebetiyle önce Türk askerleri İtilaf devletleri kuvvetlerini selamlayacak, ardından şehri teslim alan Türk kuvvetleri selamlanacaktı. Bu merasimi müteakiben İtilaf devletleri kumandanları vapurlara binmek üzere rıhtımdan hareket edeceklerdi. Kumandanları taşıyan vapurlar öğleden sonra saat 15.00'te İtilaf donanmasının ortasından geçip gidecekler, sonra diğer gemiler hareket edeceklerdi. Bu merasimde bulunmak üzere İstanbul'daki diplomatlar davet edilmişlerdi ve kendilerine özel yer

ayrılmıştı. Bu arada, işgal kuvvetleri son tahliyeleri gerçekleştirmekteydi. Nitekim Haydarpaşa'daki Tatbikat Mektebi özel merasimle Türk heyetlerine teslim edildi. Henüz teslim edilmemiş olan Tophane kışlaları, Mekteb-i Harbiye, Beyazıt'taki jandarma dairesi, Şehremaneti binası ve Salıpazarı'nda İtalyanların işgal ettiği yerlerin teslimiyle tahliye tamamlanacaktı.¹⁰ 29 Eylül'de işgal kuvvetleri kumandanları veda ziyaretleri kapsamında Selahaddin Adil Paşa'yı makamında ziyaret edip yaptıkları açıklamada İstanbul'dan iyi ve unutulmaz anılarla döndüklerini belirttiler.¹¹ Yine, 29 Eylül'de İngilizler, Kâğıthane ve Maslak arazilerini teslim ettiler. Ayrıca, kışla ile saray arasında işgal altındaki binaların çoğu sahiplerine verildi. Fransızların da, Ayasofya civarındaki bazı binaları, Beyazıt'taki jandarma dairesini, Süleymaniye ile Rami kışlalarını ve başka bazı binaları teslim etmesi bekleniyordu. Hem İngilizler hem de Fransızlar bir iki gün içinde işgal altında tuttıkları birçok yeri tahliye etmiş olacaklardı. Artık, İtilaf devletlerinin son tahliyeleri gerçekleşiyordu.¹²

30 Eylül'den itibaren büyük askerî kışlaların Türk heyetlerine teslimine başlandı. İngilizler, Maçka Kışlası'nı teslim ederken, geri alınan malzemeler arasında depolardaki 2.000 mitralyöz ve 150.000 tüfek de bulunuyordu. Orhaniye Kışlası'nın tahliyesi tamamlanırken, Tophane fabrikalarının içindeki silah depolarıyla, Sipahi Ocağı, Tophane'deki askerî hastane ve silah deposu ile Mekteb-i Harbiye'nin 1 Ekim 1923'te teslim edileceği açıklanmıştı. Aynı gün askerî binaların tesliminden sonra Selahaddin Adil Paşa ve işgal kuvvetleri kumandanları tarafından İstanbul'un tahliye ve teslimi için umumi zabıtname imzalanacaktı. 2 Ekim 1923'te Dolmabahçe rıhtımında yapılacak merasim için alınan önlemler kapsamında bu bölgenin tramvayları saat 11.00'den 15.00'e kadar trafiğe kapatıldı.¹³ Eylül ayı bittiğinde teslim edilmemiş olan binalardan sadece Mekteb-i Harbiye, Fransızların işgalinde olan Sarayburnu'ndaki sevkîyat dairesi ve Salıpazarı'nda İtalyanların işgalindeki binalar kalmıştı ve bunların 1 Ekim'de teslim edilmesi planlanmıştı. 2 Ekim'de işgal kuvvetleri karargâhı olarak kullanılan Mekteb-i Harbiye'nin tesliminde saat 09.45'te sancak merasimi yapılacaktı ve saat 10.00'da İtalyan işgali altındaki binalar ve Fransız işgalinde bulunan sevkîyat dairesi de merasimle

⁶ *Tanîn*, 23 Eylül 1923, sy. 339.

⁷ *Vatan*, 24 Eylül 1923, sy. 162.

⁸ *Vatan*, 26 Eylül 1923, sy. 164.

⁹ *Vatan*, 26 Eylül 1923, sy. 164.

¹⁰ *Vatan*, 29 Eylül 1923, sy. 167.

¹¹ *İleri*, 30 Eylül 1923, sy. 2015.

¹² *İkdam*, 30 Eylül 1923, sy. 9516.

¹³ *Vatan*, 1 Teşrinievvel 1923, sy. 169.

3- 1933'te İstanbul'da Cumhuriyet'in 10. yılı hazırlıkları

teslim edilecekti. Böylece, 2 Ekim 1923 Salı günü saat 10.00 itibarıyla yabancı işgalinde bulunan bir tek bina kalmamış olacaktı.¹⁴

Nihayet, uzun süredir planlanan merasim gerçekleşti. 2 Ekim 1923'te General Harrington'ı İngiltere'ye götürecek olan *Arabic* transatlantiğinde işgal kuvvetleri komutanları ve Selahaddin Adil Paşa Umumi Teslim ve Tesellüm Protokolü'nü imzaladılar. Böylece, Mondros Mütarekesi'yle işgal kuvvetlerinin kontrolüne bırakılan silah, mühimmat ve malzemelerin Türklere tesliminin gerçekleştiği kayda geçmiş oldu.¹⁵ Aynı gün saat tam 11.30'da Dolmabahçe rıhtımında işgal kuvvetlerinin ve Türk ordusunun merasim bölükleri yerini almıştı. Meydana doğru ilerleyen General Harrington, General Mombelli ve General Charpy'yi, Selahaddin Adil Paşa karşıladı ve hep birlikte birlikleri teftişe başladılar. Generaller, teftişte iken sürekli selam marşı çalmış, Türk bölüğü selamlanırken merasimi takip eden halktan büyük bir alkış ve uğultu yükselmişti. General Harrington'un,

Türk bölüğü komutanının elini sıkmasından sonra, İtilaf devletlerinin sancakları dörder asker refakatinde meydanın ortasına getirildi ve bu ülkelerin millî marşları çalındı. Akabinde Türk sancağını taşıyan askerler meydanın ortasına gelip Selahaddin Adil Paşa'nın tam karşısında durduklarında İstiklal Marşı çalındı. Bundan sonra, en önde Fransız bandosu olduğu hâlde Müttefik müfrezeler ve generaller, Selahaddin Adil Paşa'nın önünden geçmeye başladılar. Fransız müfrezesini, İtalyan, İngiliz ve Türk bölükleri izledi ve ardından Selahaddin Adil Paşa'yı selamlayan generaller, tekrar Türk bölüğünün önüne gelerek Türk sancağını bir kez daha selamladılar.¹⁶ Daha sonra ise, İtilaf devletleri askerleri ve generaller motorlarla boğazda bekleyen gemilere hareket ettiler. Sahillere dolan binlerce halkın merak ve bakışları arasında önce General Harrington'ı taşıyan *Arabic* vapuru saat 15.10'da Marmara Denizi'ne açıldı. Bu vapuru diğer vapurlar takip etti ve son ayrılanlar savaş gemileri oldu.¹⁷ Böylece, İstanbul'un tahliyesi gerçekleşti.

¹⁴ *Tevhid-i Efkâr*, 2 Teşrinievvel 1923, sy. 3843.

¹⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Teşrinievvel 1923, sy. 931.

¹⁶ *İleri*, 3 Teşrinievvel 1923, sy. 2018.

¹⁷ *Vatan*, 3 Teşrinievvel 1923, sy. 171.

Artık, İstanbul'da sadece Türk askeri vardı. 1918 sonbaharından 1923 sonbaharına kadar tam 5 yıl esaret hayatı yaşayan İstanbul, acı yıllarını ve hatıralarını geride bırakarak 2 Ekim 1923'te fiilen ve 6 Ekim 1923'te resmen tekrar hür bir şehir oldu.

Cumhuriyet'in İlanı

1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasıyla devlet şekli konusunda ortaya çıkan belirsizliği gidermek amacıyla *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*'nda (1921 Anayasası) değişiklik yapmak için Lozan Antlaşması'nın imzalanması beklenmiştir. Saltanatın kaldırılmasının yanında hilafetin varlığını devam ettirmesi ve hilafet makamına bazı çevrelerce siyasi bir yaklaşım gösterilmesi hükûmet şeklini bir an önce belirleme ihtiyacı doğurmuştur. Bu tartışmalar sürüp giderken 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilmiştir.

Cumhuriyet'in ilanı İstanbul'da da geniş yankı buldu. Bu haber resmî olarak İstanbul'a 29 Ekim gecesi saat 24.00'te ulaşmıştı. İstanbul'da bulunan III. Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa bildiri yayınladı. 30 Ekim tarihli bazı gazeteler "Cumhuriyet dün resmen ilan edildi. Birinci Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleridir" başlığıyla çıktı.¹⁸ Cumhuriyet'in ilanı münasebetiyle evvela Selimiye Kışlası'ndan ardından şehrin muhtelif yerlerinden 101 pare top atışı yapılmıştı. Top atışlarından dolayı önce tedirgin olan ve sokağa çıkan halk, haberi duyunca coşku içinde kutlamalara başlamıştı.¹⁹ Halk sabah erkenden Sultanahmet Meydanı'na akın etmiş, tramvaylar insan seli hâline gelen caddelerde hareket edemedikleri için durmak zorunda kalmışlardı. 30 Ekim 1923'te sabah erkenden İstanbul bayraklarla donatıldı, öğleden sonra 15.30'da Valilik ve Kolordu'da tebrik törenleri başladı. Akşamleyin ise çeşitli semtlerde eğlenceler düzenlendi. Ankara Hükûmeti'nin İstanbul'daki temsilcisi Dr. Adnan Bey tarafından İstanbul'daki yabancı devletlerin temsilciliklerine idare şeklinin cumhuriyet olduğu ve Mustafa Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanı seçildiği bildirildi. Cumhuriyet'in ilanının şehirde duyulması üzerine mağazalar, dükkânlar ve yabancı müesseseler Türk bayrakları asmışlardı. Boğazın iki yakası, iskeleler ve vapurlar donatılmış, süslenmişti. Limandaki yabancı gemilerde de Türk bayrakları vardı. Şehirde fener alayları düzenlenmiş, halk toplanarak "Yaşasın Cumhuriyet!" diye tezahürat yapmış, camilerin

¹⁸ *Vakit*, 30 Teşrinievvel 1923, sy. 2097.

¹⁹ *Akşam*, 31 Teşrinievvel 1923, sy. 1819.

minareleri ve resmî daireler ışıklandırılmıştı.²⁰ İstanbul'daki kutlamalar 31 Ekim'de de hız kesmeden devam etti. Şehrin her tarafı baştanbaşa donatıldı. Sultanahmet, Beyoğlu ve diğer semtlerde eğlenceler tertip edildi.²¹ Aynı tarihli başka bir gazetede yine kutlamalarla ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir. Gazetede haberde, okul talebeleri, amele birliği ve dernek mensuplarının sabah erkenden Sultanahmet Meydanı'nda toplandığı, izcilerin kıyafetleriyle yürüyüş yaptığı bilgisi verilmekteydi.²² Halife Abdülmecid Efendi de, 31 Ekim 1923'te Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta tebriklerini iletmiş ve millete hayırlı olması temennisinde bulundu. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ise bir gün sonra verdiği cevapta halife hazretlerine teşekkürlerini ifade etti.

İstanbul'da Cumhuriyet'in ilanına basının gösterdiği tepkiyi ise iki kısma ayırmak gerekmektedir. *İkdâm* gazetesinin 31 Ekim 1923 tarihli yazısında, Cumhuriyet'in yeni kabul edilmediği, saltanatın kaldırıldığı dakikada kurulmuş olan devlet şeklinin isminin ilan edildiği ifade edilerek, Mustafa Kemal Paşa tebrik ediliyor ve başarı temennilerinde bulunuluyordu.²³

Buna karşın *Tanîn* ve özellikle *Tevhid-i Efkâr* gazeteleri Cumhuriyet'le ilgili aynı görüşleri paylaşmamaktaydı. Nitekim *Tanîn*, Ali Fuat Paşa'nın başka bir gazeteye verdiği röportajdan bahsetmiş, Ali Fuat Paşa'nın Cumhuriyet ilanının meclisin üçte ikisi olmadan gerçekleştiği açıklamasını ön plana çıkarmıştı. Bununla beraber Cumhuriyet idaresinin hakkıyla uygulanması hâlinde iyi sonuçlar alınabileceğini eklemiştir.²⁴ En sert eleştiriler *Tevhid-i Efkâr*'dan gelmiştir. Cumhuriyet'in emrivaki ile gerçekleştiği ifade edilerek, işlerin bu şekilde düzeltilemeyeceği belirtilmekteydi. Ebuzyyade, Cumhuriyet'in başarılı olmasını arzuladığını vurgulayarak, bu konuda şüpheleri olduğunu yazmıştır. *Tevhid-i Efkâr*, Cumhuriyet'in ilanından sorumlu gördüğü Celal Nuri ve Ahmet Ağaoğlu'nu eleştirmiş, yapmak istedikleriyle ilgili halka fikir vermemekle suçlamış ve ağır ithamlarda bulunmuştur.²⁵ İlerleyen günlerde de *Tevhid-i Efkâr*'daki eleştiriler biraz daha devam etmiştir. Bununla birlikte İstanbul basınının bir kısmında olan muhalefetin halk nazarında olmadığını vurgulamak gerekmektedir. İstanbul basınında görülen muhalif tavır ve tartışmalar

²⁰ *İkdâm*, 31 Teşrinievvel 1923, sy. 9547.

²¹ *Akşam*, 1 Teşrinisani, sy. 1820.

²² *Vakit*, 1 Teşrinisani, sy. 2099.

²³ *İkdâm*, 31 Teşrinievvel 1923, sy. 9547.

²⁴ *Tanîn*, 31 Teşrinievvel 1923, sy. 377.

²⁵ *Tevhid-i Efkâr*, 31 Teşrinievvel 1923, sy. 3872.

İstanbullu sakinlerin yaklaşımı ile örtüşmemiştir. Cumhuriyet’le ve ilan şekliyle ilgili tartışmalar, halka yansımamış, İstanbullu sakinler Cumhuriyet’in ilanını kutlamalar ve etkinliklerle karşılamışlardır. İlerleyen haftalarda meseleyi uzatmanın gereksiz ve yararsız olduğu İstanbul basını tarafından da kabullenilmiş, tartışmalar sona ermiştir.

Saltanat ve Hilafetin Kaldırılmasının İstanbul’daki Akisleri

Mudanya Mütarekesi gereği Trakya’yı teslim almak üzere görevlendirilen Refet Paşa İstanbul’a geldiğinde kendisini karşılayanlar arasında bulunan Padişah Vahdeddin’in yaveri Erkân-ı Harb Binbaşı Ali Nuri Bey, padişahın selamlarını iletmişti. Buna mukabele olarak Refet Paşa’nın sadece “Halife hazretleri” ifadesini kullanarak en dindar duygularının bildirilmesini istemesi saltanatın yakın zamandaki geleceği hakkında önemli ipuçları vermekteydi. Sadrazam Tevfik Paşa, 17 Ekim tarihinde Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdiği telgrafta barış konferansına Ankara ve İstanbul hükûmetlerinin birlikte çağrılacağını belirterek birlikte hareket edilmesi teklifinde bulunmuştu. Mustafa Kemal Paşa ise 18 Ekim’de verdiği cevapta konferansta Türkiye Devleti’nin ancak TBMM tarafından temsil olunacağını bildirdi. İtilaf devletlerinin Lozan’da başlayacak konferansa iki hükûmeti de davet etmesi ve Sadrazam Tevfik Paşa’nın devam eden ısrarı bir temsil sorunu ortaya çıkarmaktaydı. Sonuçta, 30 Ekim 1922’de mesele mecliste ele alındı ve saltanatın kaldırılmasıyla ilgili yapılan görüşmelerde saltanat aleyhinde konuşmalar yapıldı. Burada dikkat çeken husus, mecliste hem I. Grup hem de II. Grup’un saltanat aleyhine eleştiri getirmesi olmuştur. Neticede, Dr. Rıza Nur ve 78 milletvekilinin verdiği önergeyle 1 Kasım 1922’de saltanat kaldırıldı. Önergede, “Hilafet, Hanedan-ı Âl-i Osman’a aid olup halifeliğe TBMM tarafından ve bu hanedanın ilmen ve ahlaken erşed ve eslah olanı intihab olunur. Türkiye devleti makam-ı hilafetin istinadgâhıdır.” ifadeleri bulunmaktaydı. 4 Kasım 1922’de Tevfik Paşa Hükûmeti istifa ederken, Ankara Hükûmeti Refet Paşa’ya İstanbul’un idaresini devralması için talimat gönderdi. Vahdeddin, 7 Kasım 1922’de İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold ile görüşmesinde Ankara Hükûmeti’nin kanun dışı olduğunu ifade ederken, Rumbold açıklamasında hükûmetin yasallaşması sorununu sonraya bırakma tavsiyesinde bulunup, Ankara’nın konferansa temsilci göndererek katılacağını ve bu gerçeğe yüzleşilmesi gerektiğini belirtmekteydi. Görüşme esnasında Vahdeddin, İstanbul’dan gitmek isterse yardımcı

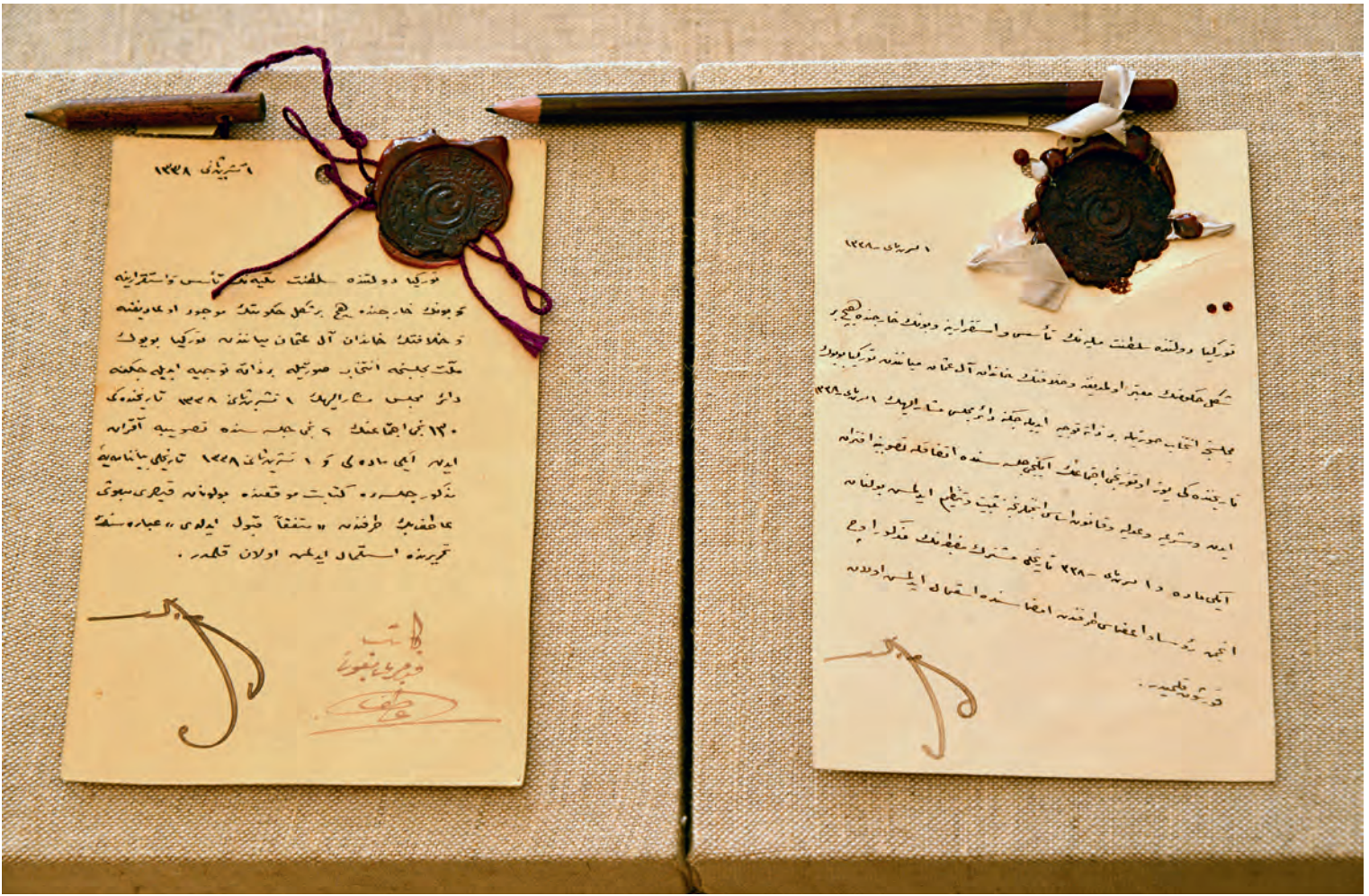
olup olamayacaklarını da sormuştu. 10 Kasım 1922 Cuma günü, hutbede Vahdeddin’in ismi zikredilmeden halifeliğe dair sıfatlar kullanılmış olması dikkate değer bir gelişme olmuştur. 17 Kasım 1922’de son Padişah Vahdeddin, İngiliz donanması zırhlılarından *Malaya* ile İstanbul’dan ayrıldı. Bu gelişme kuşkusuz Ankara Hükûmeti’nin arzulanmış bir durumdu. Basında yer alan haberlerde, gelişmeleri İngiliz ajansının açıklamasıyla öğrendikleri vurgusu yapılmaktaydı. Buna göre, Vahdeddin’in İngiliz himayesine girmek için yaptığı en az iki sene öncesinde başlayan girişimlerinin neticesi olan başvurusu kabul edilmişti ve bir zırhlı ile Malta’ya nakledilmekteydi.²⁶ Vahdeddin, halife sıfatından feragat etmeden İstanbul’dan ayrılırken, gelişmeyi öğrenen Refet Paşa durumu Ankara’ya İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey’e bildirdi. Refet Paşa aynı akşam Şehzade Abdülmecid Efendi ile görüşerek, Ankara’da alınan kararların Abdülmecid Efendi tarafından tasvip edildiği bilgisini yine bir telgrafta Rauf Bey’e aktardı. 18 Kasım’da Abdülmecid halife olarak seçildi.

3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Hilafetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmanî’nin Türkiye Cumhuriyeti Memâliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun ile hilafetin kaldırılmasına ve Osmanlı Hanedanı’nın Türkiye haricine çıkarılmasına karar verildi. Kanunun kabulünden sonra vakit geçirmeksizin harekete geçilmiştir. Dâhiliye Vekâletî’nin, İstanbul Valiliği’ne durumu bildirmesiyle, İstanbul Valisi Haydar Bey başkanlığında mülki yetkililer toplantı yaparak bir heyet oluşturdular. 3 Mart gecesi 22.30’da şehirdeki telefonlar kesildi ve Dolmabahçe Sarayı asker ve polis ile çevrildi. Gece saat 24.00’te saray kütüphanesinde bulunan Abdülmecid Efendi’ye İstanbul Valisi Haydar Bey ve Polis Müdürü Sadettin Bey tarafından kanun tebliğ edildi. Halife Abdülmecid Efendi’nin, meclisten böyle bir karar çıkmasına ihtimal vermediğini belirtmesi ve Ankara ile temas kurmak istemesi bir sonuç vermemiş ve Vali Haydar Bey, gerekirse zorla çıkarılacakları uyarısı yapmıştır. Basında yer alan haberlere göre, Abdülmecid Efendi’nin Mısır’a gitmesi muhtemeldi. Haberin devamında Dolmabahçe Sarayı’nın polisler tarafından kontrol altına alındığı ve halifenin harekete hazır hâlde bulunduğu yazılmaktaydı.²⁷

Yapılan hazırlıkların tamamlanmasından sonra Halife Abdülmecid Efendi, polis nezaretinde yanında iki eşi, oğlu, kızı, kâtipleri ve özel doktoru olduğu hâlde arabaların yanına geldi. Abdülmecid Efendi, hareket etmeden önce ellerini açarak millet ve memleketin

²⁶ *Akşam*, 18 Teşrinisani 1922, sy. 1495.

²⁷ *Vatan*, 4 Mart 1924, sy. 324.

4- Atatürk'ün saltanatın kaldırıldığına dair el yazısı (İBB, Atatürk Müzesi)

selameti için dua etti. Dolmabahçe'den iki ayrı kafilе hareket etmiş ve biri Sirkeci'ye gitmişti. Halifenin trene Sirkeci'den bindirilmesi mahzurlu görüldüğünden Çatalca'ya hareket edilmiş ve gece saat on ikide Simplon ekspresinde halife için hazırlanan vagona yerleştirilmişti. Halife Abdülmecid Efendi'ye yolculuk ödeneği ve pasaportlar verildi. Pasaportlarda sadece çıkış mührü vardı ve İsviçre Konsolosluğu tarafından vize edilmişti. Böylece, basındaki tahminler doğru çıkmamış ve yolculuğun Mısır'a değil İsviçre'ye yapılacağı anlaşılmıştı. Hanedanın geri kalanı da kısa süre içinde yurt dışına çıkacaktı. Bunlar 16 damat ve 100 kadar sultanzadeydi. Yurt dışına çıkanların toplam sayısı 141 olmaktadır. 6 Mart tarihli bir gazete haberinde "Abdülmecid Efendi Dün Sabah Hudud Haricine Çıktı" başlığıyla bilgi verilmekteydi. Haberin ayrıntılarına göre, Abdülmecid Efendi hududumuzu terk ederken gazete muhabirlerinin son bir mülakat talebini kabul etmiş ve yabancıların politikalarına alet olamayacağını ifade etmişti. Yine "Bugün Gidecek Hanedan Erkânı" başlıklı haberde hanedan üyelerinin çoğunun Macaristan, Avusturya,

Fransa ve İtalya'ya, bir kısmının da Mısır ve İsviçre'ye gideceği yazmaktaydı.²⁸ 6 Mart tarihli bir haberde de hanedan üyelerinin durumuyla ilgili bazı ayrıntılar belirtiliyordu. Şöyle ki, hanedana mensup şehzade, sultan ve damatlar, Polis Müdüriyeti'ne müracaat ederek pasaportlarını almaktaydılar. Başka bir bilgi ise trajik bir tabloyu yansıtıyordu. Hanedan üyeleri, muhtemelen meclisteki görüşmelerin sonucunun ne olacağını birkaç gün öncesinden farkına vardıklarından yurt dışında karşılaşacakları maddi zorlukları düşünerek bir süredir şahsi eşyalarını satmaya çalışmışlardı ve fırsattan istifade etmek isteyenler de bu eşyaları değerlerinin altında, çok ucuza almışlardı.²⁹ Basında yer alan haberler 6 Mart 1924 itibarıyla hanedanın erkek üyelerinin hepsinin hareket etmiş olduğu şeklindeydi. *Milano* vapuruyla ve ekspres ile toplam 60 kişi giderken şehirde pek az hanedan mensubu kalmıştı. 7 Mart tarihli bir gazete, "Bu Akşam İstanbul'da Hanedan'dan Kimse Kalmıyor" başlığıyla haber

²⁸ *Vatan*, 6 Mart 1924, sy. 326.

²⁹ *Akşam*, 6 Mart 1924, sy. 1945.

verirken,³⁰ 8 Mart tarihli başka bir gazete bir gece önce bir kafilenin saat 21.00'de Sirkeci'den trenle hareket ettiğini yazmıştı.³¹

İstanbul basınında gelişmeler yorumlanmadan verilmiştir. Dönemin özel şartları gereği, gelişmeler gazetelerde sadece haber olmuş, değerlendirmelere girilmemiş, halktan bir tepki de gelmemiştir. Bu günlerde merak edilen bir başka husus, halifenin yurt dışına gönderilmesinden sonraki ilk Cuma namazında hutbelerde kimin isminin okunacağıydı. İstanbul Müftülüğü, camilere yaptığı tebligatla yalnız millet ve Cumhuriyet'in saadet ve selameti, İslam dininin yücelmesi için dua edilmesini istemiş ve kimsenin isminin zikredilmeyeceğini bildirmişti. Ayrıca, Polis Müdüriyeti de cami hatiplerini kimsenin isminin zikredilmemesi hususunda uyarıyordu. Bu hususta hatiplerden imza alınmış ve aksi hareketlerin kanuni takibata maruz kalacağı açıklaması yapılmıştı. Sonuçta, önceden görülmeyen bir durum olduğu için basın ve halkın merakla beklediği 7 Mart 1924 Cuma günü hutbede bir isim zikredilmemiş ve hatipler İstanbul Müftülüğü'nün tebligatına uygun davranmışlardır. Bundan sonraki günlerde, hilafet ve hanedan üyelerinin durumu meseleleri tedricen gündemden düştü. Artık, yurt dışında olan Osmanlı Hanedanı için yeni bir dönem başlamıştı.

Cumhuriyet Döneminde Atatürk'ün İstanbul'a İlk Gelişi

Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasından sonra Mustafa Kemal Paşa'nın ilk gezisi Bursa'ya olmuştu. Daha sonra ise 1923 yılı başında Batı Anadolu gezisi gerçekleşti. 1923 sonbaharında İstanbul'un kurtuluşu münasebetiyle İstanbul'a gelmesi için yapılan bir davete Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği cevap ilk fırsatta gelmek istediği şekilde olmuştu. 1924 yılında her ne kadar bir ziyaret olmasa da Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'dan transit bir geçişi oldu. 12 Eylül 1924 sabahı, Mudanya'dan *Hamidiye* zırhlısına binen Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan geçerek Trabzon'a gitmişti. İlerleyen yıllarda İstanbul'dan sürekli davet almasına rağmen, uzun süre ziyaretin gerçekleşmesi mümkün olmadı. Nihayet, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul şehriyle olan uzun ayrılığı 1927 yılında son buldu. 1927 yılı Haziran ayı ortasında Ankara'ya giden İstanbul Belediye Reisi Muhiddin Bey'in, İstanbul'a gelmesi için Gazi'ye yaptığı davet bu sefer kabul gördü.

Mustafa Kemal Paşa'nın 30 Haziran 1927 Perşembe akşamı Ankara'dan ayrılması ve trenle İzmit'e hareket

5- Mustafa Kemal Atatürk, İstanbul'a ilk gelişinde kendisini karşılayanları selamlarken

etmesi İstanbul'daki hareketliliği en üst noktaya taşıdı. İstanbul'da artık şehrin her caddesinde zafer takları kurulmuş ve Gazi'yle ilgili yazı ve levhalar asılmıştı. Basında, *Burgaz* vapurunda karşılama heyetlerinden 800 kişinin Büyükkada önünde *Ertuğrul* yatını bekleyeceği haberleri yer alıyordu. Ayrıca, İstanbul Belediyesi günün anısına Reji İdaresi'ne sipariş vererek 1 Temmuz Hatırası adıyla sigara yapılmasını istemişti.³²

Nihayet, beklenen gün geldi ve Seyr-i Sefain İdaresi'nin 13 küçük, 8 büyük vapuru, Şirket-i Hayriye'nin 12, Haliç şirketinin 7 vapuru, 1 Temmuz 1927 günü saat 10.50'de Galata rıhtımından hareket ederek Marmara'ya açılırken, *Burgaz* vapuru planlandığı gibi tam saat 11.00'de hareket etti. Gazi'yi taşıyan *Ertuğrul* yatının saat 12.50'de İzmit'ten hareket ettiği haberi geldikten sonra saat 15.15'te vapurlardan hazır ol borusu öttü. *Ertuğrul* yatının görünmesiyle *Burgaz* vapuru ve hoş geldiniz diyecek heyeti taşıyan *İstanbul* motoru ilerlemeye başladı. Biraz daha açıkta deniz filosu da beklemekteydi. İstanbul motoru *Ertuğrul* yatına yanaştı ve buradaki heyet yata çıkarak Gazi Paşa'ya İstanbul halkı adına hoş geldiniz dediler. *Ertuğrul* yatı Selimiye önünden geçerken top atışları yapıldı. Üsküdar ve Sarayburnu'ndaki binlerce İstanbullu bu tarihi güne şahitlik etmek için toplanmıştı. *Ertuğrul* yatı Anadolu sahilini takiben Çengelköy'e kadar gitti ve oradan dönerek Dolmabahçe Sarayı önünde demir attı. Dolmabahçe Sarayı'ndaki karşılama töreninden sonra Muayede Salonu'na geçildi. 1 Temmuz gecesi çok sayıda vapur ve kayığın katılımıyla Dolmabahçe Sarayı önünde büyük bir deniz fener alayı düzenlendi.

³⁰ *Akşam*, 7 Mart 1924, sy. 1946.

³¹ *Vatan*, 8 Mart 1924, sy. 328.

³² *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1927, sy. 1128.

6- Mustafa Kemal Atatürk, İstanbul'a ilk ziyaretinde Söğütlü yatı ile gezintide

Başka vilayetlerden de heyetler Dolmabahçe Sarayı'na ziyaret için gelmişlerdi. 2 Temmuz 1927'de Balıkesir vilayeti halkının hürmetlerini arz etmek için *Marmara* vapuruyla gelmiş heyet, Dolmabahçe Sarayı'nda kabul edildi. Yine Kırklareli'nden gelen heyet, Mustafa Kemal Paşa'ya hürmetlerini arz ederek şehirlerini ziyaret etmelerini istedi.³³ Ayrıca 2 Temmuz gecesi resmî kabulde İstanbul Valisi Süleyman Sami Bey, Fransa'nın İstanbul konsolosunu Gazi'ye tanıştırdı ve ardından diğer konsoloslarda Gazi'yle tanışma fırsatı buldular. Bu arada İstanbul'daki şenliklere yabancı ülke temsilcilikleri de katılmışlar ve binalarını ışıklandırmışlardı.³⁴

3 Temmuz'da Kadın Birliği heyeti, Gazi Paşa'ya ziyarette bulundu.³⁵ 7 Temmuz 1927'de Muallimler Birliği namına Giresun Milletvekili Hakkı Tarık Bey'in başkanlığında bir heyet, Dolmabahçe Sarayı'nda Reiscumhur hazretlerine saygılarını arz etti. Görüşme yaklaşık bir buçuk saat sürmüştü ve heyette yer alanlar

Darülfünun Emmini Nureddin Ali Bey, Tıp Fakültesi Reisi Neşet Ömer Bey, Maarif Müdürü Habib Bey ve Fezziye Mektebi Müdiresi Nakiye Hanım'dan oluşuyordu.³⁶ 10 Temmuz 1927 tarihindeyse ziyaretçiler arasında dost bir ülkenin temsilcileri vardı. Afganistan Hariciye Nazırı Mahmud Tarzi Han, Afganistan'ın Paris Sefiri Nebi Han ve Türkiye Sefiri Gulam Ceylani Han'dan oluşan bir Afgan heyeti Dolmabahçe Sarayı'na geldi.³⁷ Bundan sonraki günlerde 3 ay boyunca yerli ve yabancı heyetlerin ziyaretleri gerçekleşmiştir. Gazi, Dolmabahçe'deki yoğun mesaisinin bir bölümünü bu ziyaretlere ayırmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Dolmabahçe Sarayı'ndaki yoğun çalışma programından fırsat buldukça İstanbul'daki resmî kuruluşları ziyaret etmiştir. Geceleri ise günün yorgunluğunu atmak için geç saatlerde motorla boğazda seyrederek veya otomobille yakın semtlere gitmek suretiyle kısa geziler gerçekleştirmiştir. Temmuz ayının ikinci haftası içinde Reiscumhur hazretlerinin bazı resmî ziyaretleri oldu. Gazi Paşa, 9 Temmuz 1927'de Kolordu

³³ *Milliyet*, 3 Temmuz 1927, sy. 497.

³⁴ *Son Saat*, 3 Temmuz 1927, sy. 820.

³⁵ *Milliyet*, 4 Temmuz 1927, sy. 498.

³⁶ *Milliyet*, 8 Temmuz 1927, sy. 502.

³⁷ *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1927, sy. 1138.

7- Atatürk'ün İstanbul'a ilk gelişindeki konuşması (İBB, Atatürk Müzesi)

Kumandanlığı, Hükûmet Konağı ve Belediye'yi ziyaret ettikten sonra Şehitlik, Bakırköy ve Baruthane'ye de uğradı.³⁸ Bir gün sonra yine resmî temaslarına devam eden Gazi, Cumhuriyet Halk Fırkası İstanbul merkezine ve Tayyare Cemiyeti şubesine gitti.³⁹ Yoğun mesaisinden fırsat bulduğunda 11 Temmuz'da akşam saatlerinde *Ankara* motoruyla bir deniz gezisi yaparak Kalamış'a kadar giderek, bir süre sonra saraya geldi. 14 Temmuz'da yine gün boyu çalışma odasında bulunan Gazi, akşam saatlerinde *Ankara* motoruyla Büyükkada'ya giderek yat kulübünü ziyaret etti ve bir süre halkın arasında vakit geçirdikten sonra aynı motorla geri döndü. İlerleyen günlerde zaman zaman yine geceleri motorla boğaza çıkmış ve bazen Yeşilköy ve Florya sahillerine kadar, bazen de tam tersi istikametle Kavak'a kadar seyahat edilmiştir.

Davet üzerine Başvekil İsmet Paşa'nın 1 Ağustos'ta İstanbul'a gelmesinden sonra ilk değerlendirilen hususlardan birisi milletvekilliği seçimleri olmuştur.

³⁸ *Milliyet*, 10 Temmuz 1927, sy. 504.

³⁹ *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1927, sy. 1138.

Dolmabahçe Sarayı'nda sık olarak gerçekleştirdikleri teşrik-i mesaide seçimler ele alındı. Sonuçta, reisicumhurun gösterdiği adaylar, memleketin her tarafında seçildiler ve milletvekili oldular.

Bu dönemde İstanbul'da meydana gelen üzücü bir hadise, 23 Ağustos 1927'deki büyük Üsküdar yangınıydı. 23 Ağustos'ta Valideatik Mahallesi'nden başlayan yangın birden bire büyümüş ve 5 saat devam ederek 300 ev, 6 dükkân, 1 karakol, 1 cami ve 1 mescidin tamamen yanmasıyla sonuçlanmıştı. Gazi hazretleri, yangından sonra bütün önlemlerin alınması için yetkililere emir verirken, Reisicumhur Seryaveri Rusuhi Bey, hemen yangın yerine gelerek incelemelerde bulunmuş ve Üsküdar halkına reisicumhurun üzüntülerini beyan etmişti.⁴⁰ Ayrıca Gazi, yangın mağdurları için 5.000 lira bağışta bulunarak, bir yardım kampanyasının öncülüğünü yapmış oldu.⁴¹ İstanbul Belediyesi ve Hilal-i Ahmer, hummalı bir faaliyet yürüterek ilk anda mağdurların beslenme ve barınma ihtiyaçlarını karşıladı. Evleri yanan memurlar için acil önlemler alınmaya çalışıldı. İlk anda, gelecek ayın yani Eylül ayının maaşları ödenerek memurlar kısmen rahatlatılmak istenmişti. Buna rağmen, bu kadar büyük bir yangının olumsuz sonuçlarından kurtulabilmek kısa sürede mümkün olmamıştır.

Eylül ayı başlarında genelde sarayda gün boyu yoğun çalışan Gazi'nin, akşam saatlerinde sarayın saat kulesi yanındaki bahçe kapısından yaya olarak çıkarak tramvay caddesini takiben yürümesi söz konusu olmuştur. Günün en kalabalık saatinde reisicumhuru aralarında gören halk Gazi'yi alkışlamış ve Gazi de tezahürata selam vererek mukabele etmişti.⁴² 11 Eylül'de halkın içine karışarak uzun bir gezi programı yaşamıştır. Bu tarihte Gazi, otomobille Beşiktaş ve Akaretler Caddesi yoluyla Taksim, Şişli ve Hürriyet-i Ebediye Tepesi'ne gelmişti. Daha sonra Hürriyet Tepesi'nde otomobilden inerek şehitlerin mezarlarını ziyaret etti ve buradan yürüyerek etrafta toplanan halkla sohbet etti. Gazi, Bomonti'deki tramvay durağına geldiğinde buraya ilk gelen ikinci mevki tramvay arabasına bindi ve halkla beraber seyahat etti. Biletçiye tramvay ücretini bizzat veren Gazi Paşa, Tokatlıyan Otel'i'nin önünde inmişti. Daha sonra Tünel'de yine ikinci mevki bir tramvayla Karaköy'e inmiş ve buradan otomobille köprüden geçerek Beyazıt'a ulaşmışlar ve gece saraya gelmişlerdi.⁴³

⁴⁰ *Milliyet*, 24 Ağustos 1927, sy. 549.

⁴¹ *Milliyet*, 25 Ağustos 1927, sy. 550.

⁴² *Milliyet*, 6 Eylül 1927, sy. 562.

⁴³ *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1927, sy. 1201.

Dolmabahçe Sarayı'ndaki çalışma odasında Gazi'yi en çok meşgul eden konulardan birisi *Nutuk* adlı eserin tamamlanması oldu ve sonunda *Nutuk*, Eylül ayı ortasında hazır hâle geldi. Basına yansıyan bilgilere göre, Ekim başında İstanbul'dan ayrılacaktı ve Fırka Kongresi'nin 15 Ekim'de Ankara'da *Nutuk* ile açılacağı kesin görülüyordu. *Nutuk*'ta Türk inkılap tarihinin bütün hadiseleri ve Türk milletinin geleceğe ait yeni mesai hamleleri işaret edilmekteydi.⁴⁴

İstanbul ziyaretinin son günlerinde Mustafa Kemal Paşa'nın şehirdeki küçük gezileri devam etmiştir. 13 Eylül akşamı geç saatlerde otomobille saraydan çıkan Gazi, yanında Başvekil İsmet Paşa olduğu hâlde önce Ortaköy, Arnavutköy, Bebek ve Rumelihisarı yolunu takiben İstinye'ye kadar gitmiş, bilahare Maslak yolunu takiben Beyoğlu'na çıkmıştı. Gazi ve beraberindekiler Beyoğlu'nda otomobillerden inerek bir müddet yürümüşler, Lebon Pastanesi'nde bir müddet istirahat etmişler ve Dolmabahçe Sarayı'na dönmüşlerdi. 15 Eylül akşamıysa Gazi, otomobille Florya'ya gitti. Burada bir gazinoda istirahat edip, daha sonra Hadımköy'den gelen umumi yolcu trenine binerek Sirkeci'ye döndü ve burada bulunan otomobile binerek Galata, Beyoğlu, Şişli ve Akaretler yoluyla Dolmabahçe Sarayı'na geldi.⁴⁵ Gazi, artık dönüş tarihinin yaklaştığı Eylül ayının son günlerinde dışarıya fazla çıkmamıştır. 23 Eylül akşamı saray bahçesinde bulunmuş ve gece kısa süre *Söğütlü* yatıyla Boğaz'da gezmişti. 24 Eylül gecesiyse *Ankara* motoruyla Moda açıklarına kadar giderek, saraya geri döndü. Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa, 30 Eylül 1927'de Cumhuriyet dönemindeki ilk İstanbul ziyaretini tamamlamış ve şehirden ayrılmıştır. İzmir vapuruyla önce Mudanya'ya oradan Bursa'ya gitmiştir. Bursa'da birkaç gün dinlenen Mustafa Kemal Paşa, tekrar yoğun mesaisine başlamak üzere 10 Ekim 1927'de Ankara'ya dönmüştür.

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a gelişleri içinde 1927 ziyareti kuşkusuz çok özel bir yere sahiptir. Gazi, bu ziyareti esnasında Dolmabahçe Sarayı'nda yorucu bir mesai yaptı ve *Nutuk* adlı eserine son şeklini verdi. 1927 yılındaki milletvekilliği seçimlerini İstanbul'da takip etti. Yine bu günlerde üzücü bir olay yaşandı ve Üsküdar'da büyük bir yangın meydana geldi. Mustafa Kemal Paşa, para yardımı yaparak kampanyanın öncüsü oldu ve Üsküdarlıların yarasının sarılması için gayret gösterdi. Birçok heyetle görüştü ve bazı yabancı temsilcileri kabul etti. Cumhuriyet döneminde ilk kez 1927 yılında İstanbul'a

⁴⁴ *Milliyet*, 19 Eylül 1927, sy. 575.

⁴⁵ *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1927, sy. 1205.

gelen Gazi Paşa, bundan sonra her yıl en az bir kez İstanbul'u ziyaret etti ve en çok gittiği yer yine İstanbul oldu. Reisicumhur olarak yirmi beşinci gelişi 27 Mayıs 1938 tarihindeydi. Bu aynı zamanda son ziyareti olmuştu. Bu dönemde artık ağır hastaydı ve 10 Kasım 1938'de İstanbul'da vefat etti.

Harf İnkılabı

Alfabe meselesi ve tartışmalar Cumhuriyet döneminden önce Osmanlı Devleti'nde de gündeme gelmiş bir konuydu. Tanzimat Dönemi'nin önemli simalarından Münif Paşa, 1862'de verdiği bir konferansta Arap harflerinin ıslah edilmesi gerektiği fikrini ortaya atmıştı. Münif Paşa'nın bu konferansı ve daha sonra *Mecmua-i Fünûn* dergisinde yayınladığı "İmla Meselesi" başlıklı yazı bu konudaki tartışmaların başlamasında önemli bir yer tutmuştur. Tanzimat döneminde aydınlar arasında harf tartışmaları fikrî sahada devam etmiştir. Bu konuda iki bakış açısı oluştuğu görülmektedir. Bunlardan birisi, Arap harflerinin yerine Latin harflerinin düşünülebileceği, diğeri de Arap harflerinin değiştirilmemesi ancak ıslah edilmesi gerektiği şeklindeydi. Harf meselesiyle ilgili olarak ön plana çıkan bu iki farklı düşünce ve tartışmalar Meşrutiyet Dönemi'nde de kamuoyunu meşgul etmiştir.

I. Dünya Savaşı esnasında Enver Paşa tarafından bir alfabe ıslahı düşünülmüş, Osmanlıcadaki harflerin birleştirilmeden yan yana (huruf-ı munfasıla veya mukadda) yazılması denenmiştir. Fakat bu ıslah girişimi Maarif Nezareti tarafından değil, ordu tarafından askerî yazışmalarda kullanılmak üzere yapılmıştır. Bu deneme, başarısızlıkla sonuçlanmış ve genelleşme şansı bulamamıştır.

Millî Mücadele'den sonra ise İzmir İktisat Kongresi'nde Latin harflerinin kabulüyle ilgili verilen bir önerge alfabe meselesinin yine hatırlanmasına yol açmış ise de Kongre Başkanı Kazım Karabekir Paşa tarafından gündeme alınmamıştır. Yoğun şekilde tartışılması ve Latin alfabesinin önemli bir seçenek olarak ortaya konması 1924 yılından itibaren olmuştur. 25 Şubat 1924'te TBMM'de konuşma yapan İzmir Milletvekili Şükrü Saraçoğlu, yaptığı konuşmada açıkça Latin alfabesinin kabul edilmesi gerektiğini ifade etmişti. 1924-1928 yılları arasında harf meselesi ilmî bir tartışma konusu oldu.

Sürecin Latin harflerinin kabulüne doğru gittiğini gösteren gelişmelerden birisi 28 Mayıs 1928'de uluslararası Latin rakamlarının kabul edilmesi olmuştur. Latin rakamlarının kabulü sırasında cereyan eden görüşmelerde ayrıca bir komisyon da oluşturuldu. Heyetin görevi, "lisanımızda Latin harflerinin suret ve imkânı

8- Atatürk'ün Gülhane Parkı'nda Harf İnkılabı'nı ilan etmesi ve ilk ders

tatbikini düşünmek” olarak ifade edildi. Dil Komisyonu çalışmalarına Haziran 1928’de başladı.

Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa, birkaç yıldır devam eden alfabe tartışmalarını izlemekle yetinmiş, bu konuda açık bir tavır takınmamıştı. Ancak, Ankara’dan İstanbul seyahatine çıkmadan önce Dil Komisyonu’na görüşlerini bildirmişti. 1928 yılı Ağustos başında Dil Komisyonu Ankara’dan İstanbul’a gelerek çalışmalarını burada sürdürmeye başlarken, İstanbul’da bulunan Mustafa Kemal Paşa her gün çalışmalara katılarak fikirlerini belirtti. Mustafa Kemal Paşa, 5 Ağustos 1928’de Başvekil İsmet Paşa’ya yeni harflerle bir mektup yazmıştı. Artık kararlaştırıldığı anlaşılan Harf İnkılabı’nı kamuoyuna açıklama zamanı gelmişti. Bu açıklamanın yapıldığı yer Gülhane oldu. Böylece, Türkiye’de Harf İnkılabı’na kesin olarak karar verildiği ilk kez ve en yetkili kişiden duyuruldu. Bu bakımdan yapılan değerlendirmelerde Harf İnkılabı’nın İstanbul’da Gülhane’de gerçekleşen bu konuşma ile başladığı kabul edilmektedir. Gülhane parkı kuşkusuz tesadüfen seçilen bir yer değildi. Bir dönemi başlattığı kabul edilen ve tarihî öneme sahip 1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Hümayunu burada ilan edilmişti. İstanbul, Türk basınının merkezi

konumundaydı. Bir kültür ve ilim merkezi olan İstanbul’da Darülfünun bulunmaktaydı. Dolayısıyla çok önemli bir kültür inkılabının başlatılacağı ve ilan edileceği yer mutlaka İstanbul olmalıydı. Harf İnkılabı’na karşı en fazla desteğin de direnişin de geleceği merkez İstanbul şehriydi. Bu bakımdan Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa, bu inkılabı 1928’de İstanbul’a yaptığı seyahatte hayata geçirmeyi ve gelişmeleri bizzat müşahede etmeyi düşünmüştür.

9 Ağustos 1928 gecesi Mustafa Kemal Paşa Dolmabahçe Sarayı’ndan *Ankara* motoru ile ayrıldıktan sonra bir süre Marmara’da deniz gezintisi yapmış ve gece yarısına doğru Halk Fırkası’nın Gülhane Parkı’nda halka açık düzenlediği bir konser için parka geçmiştir. İlerleyen saatlerde ayağa kalkarak yeni Türk harflerinin kabul edildiğini ve vatandaşlardan isteğinin yeni harfleri bir an önce öğrenmeleri olduğunu belirten bir konuşma gerçekleştirdi. Burada, yeni Türk harfleri olarak ifade edilen Dil Komisyonu tarafından hazırlanan alfabe projesiydi. Mustafa Kemal’in Gülhane konuşması 10 Ağustos tarihli gazetelerin baskısına yetişmemiş, 11 Ağustos 1928 tarihli gazetelerde ise büyük başlıklarla haber olmuştur. 11 Ağustos tarihli bir haberin başlığı, “Büyük Gazi’nin Büyük Hitabeleri Yeni Harflerimizin Kabulünü Beyan Buyuran Nutkun Metni” şeklindeydi.⁴⁶ Aynı tarihli başka bir gazete “Gazinin Hitabesi” başlığı altında konuşma metnini yeni harflerle vermiş ve her vatandaşın yeni Türk harflerini çabuk öğrenmesi gerektiğini yazmıştı.⁴⁷ Bundan sonraki günlerde Harf İnkılabı basının ve kamuoyunun ilk gündem maddesini oluşturmuş, gazetelerde yazılar çıkmış, yeni harflerle dersler yayınlanmaya başlamıştır. Gazetelerde yeni harflere yer verilmeye başlanmış ve sonbaharda yeni harflere ayrılan sütunların sayısı artmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, halka örnek olmak için öncelikle devlet adamlarının ve yetkililerin yeni alfabe olarak ifade edilen Latin alfabesini bir an önce öğrenmelerini istemekteydi. Nitekim 11 Ağustos’ta Gazi’nin yakın çevresi ve az sayıda milletvekilinden oluşan bir gruba alfabe dersi verildi. Ardından, İstanbul’da bulunan milletvekillerinin 25 Ağustos 1928’de Dolmabahçe Sarayı’nda konferanslara katılması kararlaştırıldı. Konferansa milletvekillerinin derslerini çalışmış ve hazırlanmış olarak gelmeleri isteniyordu. Davetiyede “Yeni Türk harflerini öğrenmiş olarak teşrifleri” ifadesi yer almaktaydı. Bu talimat gereğince

⁴⁶ *Vakit*, 11 Ağustos 1928, sy. 3805.

⁴⁷ *Milliyet*, 11 Ağustos 1928, sy. 896.

9- Latin alfabesini öğrenen kadınlar (İRHM)

80 kadar milletvekili, Dolmabahçe Sarayı'na gitmiş ve bir salonda kara tahta önünde yeni alfabe dersleri görmeye başlamışlardı. Bu durum, yabancı gazetelerde "Milletvekilleri Okula Gidiyor" şeklinde haber başlığı oldu. 25-29 Ağustos 1928 tarihleri arasında cereyan eden ve basında konferans olarak belirtilen bu toplantılar aslında bir çeşit kurultaydı. Bu kurultayın amacı, fiilen başlamış ama henüz yasalaşmamış bu inkılabın anlamını kavrayamamış olanların aydınlatılması, ikna edilmesi ve yeni yazının onaylatılmasıydı. Dolmabahçe Sarayı'ndaki kurultay için yabancı gazetelerin esprili haberleri bir bakıma gerçeği de yansıtmaktaydı. Çünkü milletvekilleri hakikaten okullu olmuşlardı. Dersler esnasında milletvekillere alfabe kitabından parçalar okutuldu, bazıları kara tahtaya çağrılarak yeni harflerle cümleler yazdırıldı. Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın her ortamda bir öğretmen gibi davranması, hem yeni yazı dersleri vermesi hem de bir nevi sınava tabi tutması ona basında Başöğretmen sıfatı verilmesine neden olmuştur. Yeni harflerin öğretilmesi için yurdun her tarafında kurslar ve yeni yazıyı geniş kitlelere yaymak için Millet Mektepleri açıldı. Gazi'nin Başöğretmenlik sıfatı resmî kayıtlarda da yer aldı. Nitekim, Millet Mektebi Teşkilatı'nın 4. maddesi şöyleydi: "Bu teşkilatın Reis-i

Umumîliğini ve Millet Mektebinin Başmuallimliğini Reis-i Cumhuriyet Gazi Mustafa Kemal Hazretleri kabul buyurmuşlardır."

Harf İnkılabı, İstanbul'da başlamış ve kamuoyuna mal edilmiş önemli bir kültür hareketidir. Reiscumhuriyet Mustafa Kemal, İstanbul'dan ayrıldıktan sonra da yurt içi gezilerinde yeni alfabenin tanıtılması ve bir an önce öğrenilmesi için faaliyetlerine devam etmiştir. Harf İnkılabı'nın mecliste yasalaşması ise 1 Kasım 1928'de *Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun* ile olmuştur. 2 Kasım 1928 tarihli gazeteler "TBMM Yeni Harfler Kanununu Kabul Etti" başlığıyla kamuoyunu bilgilendirmiştir.⁴⁸

Atatürk'ün Ölümü

Atatürk, genç yaşlarından itibaren birçok sağlık problemi yaşamıştı. Yaşadığı böbrek rahatsızlıkları nedeniyle I. Dünya Savaşı sonlarında yurt dışında Karlsbad kaplıcalarında bir süre tedavi görmesi gerekmişti. Millî Mücadele'de Anadolu'ya geçtikten sonra da böbrek rahatsızlıkları devam etmiştir. 1923 ve 1927'de iki defa kalp krizi geçirmişti. Sağlığına itina göstermeyen Atatürk 1936 sonbaharında bir zatürre başlangıcı yaşadı. 1937'de sık sık burun kanamalarının olması ve vücutta meydana gelen kaşıntılar karaciğer yetmezliğinin ilk belirtileri olarak ortaya çıkmaya başlamıştı. 1937 kışında Atatürk'ün hastalığının ciddi olduğu anlaşılırken, 1938 başında kesin teşhis konulabildi. Derhâl tedaviye başlanmasına rağmen, bir sonuç vermedi. Atatürk, 10 Kasım 1938 Perşembe günü 09.05'te Dolmabahçe Sarayı'nda vefat etti.

Atatürk'ün ölümü üzerine Dolmabahçe Sarayı'ndaki Cumhurbaşkanlığı sancağı hemen yarıya indirilirken, saat 11.25'te bütün bayraklar yarıya indirildi. Her kesimden insanların yaşadığı üzüntü dönemin basınında fotoğraf ve haber olarak günlerce yer almıştır.

11 Kasım 1938'de cenaze töreninden önce Atatürk'ün naaşı tahnit edildi. Tahnit edilen ve tabuta konan naaş, 13 Kasım 1938'de hâlen yatak odasında idi. 14 Kasım'da Dolmabahçe Sarayı merasim salonunda hazırlanan katafalka konuldu. Bu arada Cumhurbaşkanı İsmet İnönü başkanlığında 13 Kasım'da toplanan Bakanlar Kurulu, Atatürk'ün cenazesinin kendisine layık bir Anıtkabir yapıncaya kadar Etnografya Müzesi'nde kalmasını kararlaştırdı.

Cenaze töreni için hazırlanan programa göre, 16 Kasım 1938'den itibaren Atatürk'ün katafalkının üç gün süreyle ziyarete açılması, 19 Kasım 1938'de sabah saat

⁴⁸ *Milliyet*, 2 Teşrinisani 1928, sy. 978.

10- Atatürk'ün tabutu Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu'nda (üstte), Tabutun salondan ve Dolmabahçe Sarayı'ndan nakli (altta) (İBB, Atatürk Kitaplığı)

08.30'da cenazenin Dolmabahçe Sarayı'ndan alınması, cenaze korteji, güzergâh, *Yavuz* zırhlısına bindiriliş, İzmit'e varış, oradan trenle Ankara'ya hareket, karşılama, meclisten Etnografya Müzesi'ne doğru güzergâh ve kortej ayrıntılarıyla tespit edilmiş ve cenaze töreninin 21 Kasım 1938'de naaşın Etnografya Müzesi'ne nakliyle son bulması planlandı. Bayrakların 21 Kasım 1938 günü saat 24.00'e kadar yarıya indirilmiş olarak kalması kararlaştırılmıştı.

Belirlenen program çerçevesinde 16 Kasım 1938'de sabah 10.00'dan itibaren katafalk ziyareti başladı.

Katafalka yerleştirilen tabut Türk bayrağıyla örtülmüştü. Resmî erkânın ziyaretinden sonra, 12.00'den itibaren İstanbul halkının ziyareti başladı. Bir gün sonra çıkan gazeteler ilk gün saat 24.00'e kadar 150.000 ziyaretçi sayısı vermişlerdi. 17 Kasım'da ziyaretçi yoğunluğu daha da artmıştır. Bazı gazetecilerin değerlendirmesine göre, sabahın ilk saatlerinde büyük salonun kapısından dakikada 180 civarında insan geçerken, gecenin ilerleyen saatlerinde bu sayı dakikada 250 kişi olarak gerçekleşmişti. Bu ziyaret sürecinde üzücü bir olay

oldu. 17 Kasım 1938'de saat 20.00'den sonra 100.000 fazla insanın Dolmabahçe Sarayı'nın etrafına gelmesi ve bazı tedbirsizlikler dolayısıyla izdiham oluşmuş, 11 kişi ezilerek ölmüştü. Ayrıca, 40'tan fazla yaralı söz konusuydu. Hayatını kaybedenlerin arasında gayrimüslim vatandaşlar da vardı. Bu durum, kuşkusuz Atatürk'ün ölümünden ülkedeki bütün vatandaşların, bütün unsurların derin bir acı yaşadığını göstermektedir. Hükûmetin korktuğu gerçekleşmiş, ortaya çıkan izdiham acı bir olayla sonuçlanmıştı. Yapılan otopsi neticesinde ölümlerin solunum yetmezliğinden gerçekleştiği anlaşıldı. Polislerin kordon uygulaması yapmaması ve büyük kalabalık dikkate alınmadan tramvayların işlemeye devam etmesi açık ihmaller olarak göze batmıştır. Gazeteler, olayla ilgili hükûmetin tebliğini yayınlarken, tebliğ dışında başka haber ve yorumlara yer verilmedi. İlerleyen günlerde yapılan soruşturmada hadisenin nasıl cereyan ettiğiyle ilgili ayrıntılar belli olmuştur. Buna göre, sarayın saat kulesi tarafındaki kapı kanatlarının bir ara kapatılmasından sonra tekrar açılması ve o tarafa doğru ani bir yığılmanın meydana gelmesi faciaya sebebiyet vermişti.⁴⁹ Sonuçta, kayıtlara Dolmabahçe izdihamı olarak geçen bu üzücü hadisenin soruşturması ve görevlilerle ilgili mahkeme aşaması daha sonra basında sık sık yer buldu.

Katafalk ziyaretine 18 Kasım'da devam edildi ve ziyaret 24.00'te sona erdirildi. Başvekil Celal Bayar cenazenin Ankara'ya nakil töreni için 18 Kasım'da İstanbul'a geldi. Bu arada Atatürk'ün cenaze namazının nerede kılınacağı meselesi vardı. Hükûmet, bazı istenmeyen olaylar olabileceği endişesiyle camide cenaze namazına sıcak bakmıyordu. Konu ile ilgili görüşüne başvurulmuş İstanbul Üniversitesi İslami Tetkikler Enstitüsü öğretim üyesi Prof. Dr. Şerafettin Yaltkaya, cenaze namazı için naaşın bir camiye götürülmesi zorunluluğu olmadığını belirtmiş, Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi de "bu farızanın yerine getirilebileceği her yerde kılınabileceği" açıklaması yapmıştı. 19 Kasım 1938 günü saat 08.10'da salonun ortasındaki büyük avizenin altına konan iki masa üzerine tabut yerleştirildi ve Prof. Dr. Şerafettin Yaltkaya tarafından cenaze namazı kıldırıldı. Namazda, Atatürk'ün sarayda bulunan bütün silah arkadaşları, bazı milletvekilleri ve doktorlar bulunmuştu. Namazdan sonra naaşın bulunduğu tabut 19 Kasım 1938'de saat 08.21'de Dolmabahçe'den çıkarılarak siyah altı atın çektiği top arabasına kondu. Galata Kulesi'nden verilen işaretle de top atılmaya başlanmıştı.

Cenaze alayının hareketi tramvay yolunu takiben Tophane, Karaköy, köprü yolu ile Eminönü Meydanı, Bahçekapı, Sirkeci ve Salkımsöğüt üzerinden Gülhane Parkı şeklinde olacaktı. Atlı polisler, yolu açık bulundurmak için ilerlerken, onları mızraklı bir süvari alayı, bandosu önde olan bir piyade kıtası ve yine bandosu önde olarak bir deniz taburu izlemekteydi. Daha sonra üniversiteli öğrencilerin ve subayların taşıdığı çelenkler bulunuyordu. Çelenklerin arkasından Atatürk'ün naaşının olduğu top arabası gelmekteydi. Generaller, İstanbul'daki konsololar, teşrifata dâhil mülki ve askerî erkânla, çok sayıda kuruluşun temsilcilerinin yer aldığı cenaze alayının uzunluğu iki kilometreden fazlaydı. Bu arada uçaklar sürekli top arabasının üstünde uçmuşlardı. Park yolundan Sarayburnu'na ulaşıldığında saat 12.26 olmuştu. Basına göre, İstanbul'da cenaze törenini takip edenlerin sayısı 600.000 kişiyi bulmuştu. Kuşkusuz 19 Kasım 1938'de İstanbul'un tarihî günlerinden birisi yaşandı.

Atatürk'ün naaşı Sarayburnu'ndan Zafer torpidosuna, oradan da açıkta bekleyen Yavuz zırhlısına götürüldü. Yavuz zırhlısı tarafından İzmit'e götürülen naaş buradan trenle 20 Kasım 1938'de Ankara'ya ulaştı. Atatürk'ün tabutunun meclis önünde kurulan katafalka konulmasının ardından 21 Kasım'da yapılan resmî törenle Etnografya Müzesi'ne götürüldü ve 1953 yılında Anıtkabir'e nakledilinceye kadar burada kaldı.

6-7 Eylül 1955 Olayları

6-7 Eylül 1955'te İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde gerçekleşen olayları, Kıbrıs meselesinden bağımsız olarak ele almak mümkün değildir. Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeler yaşanan süreci anlaşılır hâle getirmektedir. Türk dış politikasındaki en önemli meselelerden birisi olan Kıbrıs ile ilgili 1950'li yılların ilk yarısında Türk Hükûmeti'nin aktif bir politikası olmamıştır. Türkiye, Sovyet Rusya'nın tehdidine karşı bir an önce NATO'ya dâhil olabilmeyi düşündüğünden, NATO'ya girdiği 1952 yılına kadar bu durumu anlamak belki mümkündür. Bu tarihten itibaren Yunanistan'ın Kıbrıs'ın kendisine terk edilmesiyle ilgili İngiltere nezdindeki teşebbüsleri her defasında reddedilmiş ve İngiltere adanın statüsünde bir değişikliğin söz konusu olmadığını ifade etmiştir. Bu başvuruların Türkiye için bir anlamı olması gerekirken, İngiltere'nin tavrı Türkiye'yi rahatlatmış görünmekteydi. Ayrıca Türkiye, Balkan Pakti'nin imzalanmasına odaklandığından Yunanistan'la arasını bozabilecek Kıbrıs meselesine müdahil olmaktan kaçınmıştır. 9 Ağustos 1954'te Balkan Pakti'nin imzalanmış olmasını Türkiye çok önemserken, Yunanistan Kıbrıs'la ilgili taleplerinden

⁴⁹ Cumhuriyet, 4 Birincikanun 1938, sy. 523.

11- 6-7 Eylül 1955 olaylarında İstanbul'dan kareler

geri adım atmamıştır. Nitekim sadece birkaç gün sonra 16 Ağustos 1954'te Yunanistan, Birleşmiş Milletler'e müracaat ederek Kıbrıs'ta self-determination yani kendi mukadderatını tayin hakkı isterken, Birleşmiş Milletler meseleyi inceleyip bir karar vermeyi reddetti. Böylelikle Yunanistan tüm çabalarına karşın diplomatik teşebbüslerden bir sonuç alamamıştır.

Bu dönemde Türkiye'de de bazı gelişmeler olmaktadır. Kıbrıs meselesini halka anlatmak ve savunmak amacıyla Ağustos 1954'te Kıbrıs Türktür Komitesi kurulmuştu. Resmen kurulmasından sonra 28 Ağustos 1954'te Komite yöneticileri Başbakan Adnan Menderes'i ziyaret ettiler. Bu ziyaret esnasında Menderes, Kıbrıs konusunda asla taviz verilmeyeceğini ifade etti. Komite, Ekim 1954'te Kıbrıs Türktür Cemiyeti adını alırken, propagandayla Kıbrıs meselesini savunmaya çalıştı.

1955'ten itibaren Kıbrıs'ta önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır. Rum terör örgütü EOKA'nın kurulması ve 1955 ilkbaharından itibaren Kıbrıs'ta başlayan olaylar başlangıçta adadaki İngiliz yönetimine karşı gelişirken, kısa sürede Kıbrıs Türkleri EOKA'nın hedefi hâline geldiler. Olayların giderek artış göstermesi üzerine İngiltere hükûmeti, meseleyi görüşmek üzere Türkiye ve Yunanistan'ı 29 Ağustos 1955'te Londra'da yapılacak bir konferansa davet etti. Bu gelişme Kıbrıs meselesinde önemli bir kilometre taşı olmuştur.

Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin faaliyetleri Ağustos ayı içinde artış gösterirken, Kıbrıs'taki Türklerin lideri Dr. Fazıl Küçük'ün cemiyete yazdığı bir mektupta Türklerin katliam tehlikesi altında yaşadığını ifade etmesi büyük yankı buldu. 4 Eylül 1955'te Kıbrıs Türktür Cemiyeti

Londra şubesi tarafından Londra'da yapılacak bir gösteriye destek olmak ve ses getirmek amacıyla İstanbul'da Rumca gazetelerin yakılması kararı da cemiyetin emriyle gerçekleşti. Londra konferansı devam ederken gerçekleşen gösteri Türkiye'de büyük heyecan ve destek bulmuştu. Mitingden bir gün sonra 5 Eylül'de çeşitli şehirlerde cemiyetin yeni şubeleri açılmış ve ülke çapında şube sayısı 135'e yükselmışti. Londra'daki gösteri zaten Kıbrıs'la ilgili yaşanan gerginliği en üst noktaya taşımıştı. Nitekim İstanbul İşçi Sendikaları Birliği de cemiyete gönderdiği telgrafta İstanbul'daki 180.000 işçinin "emre amade" olduğunu belirtmişti. Kıbrıs Türktür Cemiyeti Başkanı Hikmet Bil anılarında, 5 Eylül 1955'te Başbakan Adnan Menderes ile görüşüğünü belirtmektedir. Buna göre Menderes, Londra'da bulunan Fatih Rüştü Zorlu'dan bir telgraf almıştı ve telgrafta "Zayıf durumdayım. Türk kamuoyunu zapt edemiyoruz diyebilmeliyim. Daha aktif olmanız lazım." denilmekteydi. Cemiyet Başkanı Bil, 5 Eylül gecesi Florya'da Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve İçişleri Bakanı Namık Gedik toplanmışlardı ve destek için bir nümayiş planlanmıştı. Hikmet Bil'in anıları ve iddialarına karşılık Ahmet Emin Yalman ise Londra'dan gönderildiği iddia olunan telgrafın Dışişleri Arşivi'nde bulunmadığını ifade etmektedir. Yine de sonuç itibarıyla, bazı kuruluşlarca kontrollü bir destek mitinginin planlandığı anlaşılmaktadır. Kıbrıs meselesine destek verirken Yunanistan ve Rumlara da mesaj verilmek istendiği açıktır. Asıl sorun ise, kontrollü olacağı düşünülen nümayişin kontrolden çıkmasıyla olmuştur. Aslında, bu durumun tahmin edilmesi gerekiyordu. Çünkü had safhada gergin günler yaşanırken, kitlelerin tahrik

edilmesi ve yönlendirilmesi için psikolojik ortam tamamen oluşmuş görünmekteydi.

6 Eylül 1955'te radyoda saat 13.00 haberlerinde Selânik'te Atatürk'ün doğduğu evin bahçesine atılan bomba neticesinde evin pencerelerinin hasara uğradığı duyuruldu. Ardından aynı gün saat 16.00'da *İstanbul Expres* gazetesinde haber "Atatürk'e bomba" başlığıyla verildi. Gazetedeki haber, radyo kaynağına dayanmasına rağmen olaylar abartılarak verilmiş ve bu durum halkta büyük heyecanın meydana gelmesine neden olmuştu. Bu sırada olayların başladığı yer olan Beyoğlu'nda, cadde aralarında bazı kalabalıklar oluşmaya başlamış ve Beyoğlu Emniyet müdürü, valiye ulaşarak bir şeylerin olabileceği bilgisini vermişti. Vali tarafından uyarılan İl Emniyet müdürü ise bir şey olmadığı ve cumhurbaşkanı ile başbakanı Ankara'ya uğurlamakta olduğu cevabını vermiştir. Aynı dakikalarda Kıbrıs Türktür Cemiyeti, bomba olayını protesto etmek için Taksim'de gösteri yapmaya başlamıştı. Saat 17.20'de Taksim Cumhuriyet Anıtı önünde nümayiş yapıldı ve anıta Türk bayrakları asıldı. Gün içinde halka çok sayıda pankart ve bayrak dağıtımı yapılmıştı. Bir süre sonra slogan atarak hareket eden bir grup Yunan Konsolosluğu'na ulaşmak istemişse de zabıta tarafından alınan önlemlerle dağıtıldı. Başka bir grup ise Rum Lisesi'nin camlarını kırdı. 6-7 Eylül olaylarına bizzat şahit olmuş kişilerin gözlem ve anılarına göre olayların başlamasında karanlık hususlar vardı. Taksim'de konuşma yapan ve kalabalığı yürüyüşe teşvik eden bazı kişiler bir daha ortalıkta gözükmemişlerdi. Taksim'deki birkaç yüz kişinin sayısı bir anda artmış, kitle psikolojisiyle hareket eden gruplara engel olunamamış ve kısa süre içinde olaylar İstanbul'un her tarafına sıçramıştır. Beyoğlu'nda ve diğer semtlerde Rumlara ait dükkân ve mağazaların camları kırılırken, ilk anda sadece tahrip yaşanmış gecenin ilerleyen saatlerinde yağmalar olmuştur. Saldırı ve yağmalar bir süre sonra Rumlarla sınırlı kalmamış, diğer azınlıklara da yönelmiştir. Beyoğlu'nda başlayan olaylar, hızla diğer semtlere sıçradı. Kurtuluş, Beşiktaş, Kumkapı, Bakırköy, Dolapdere, Arnavutköy ve çok sayıda Rum vatandaşın yaşadığı Adalar'da yağma hadiseleri yaşandı. Gelişmelerin çok hızlı seyretmesi hükûmeti telaşlandırmış ve olayları önlemek için askere vur emri verilmiştir. Olaylar İzmir ve Ankara'da da görüldü. İzmir'deki olayların başlangıcında Gece Postası adlı gazetenin 6 Eylül tarihli sayısında Konak'ta Yunan bayrağı olmaması gerektiği haberi yer almıştır. Ardından toplanan kalabalık fuarda Yunan pavyonunu bastı ve yaktı. Daha sonra akşam saatlerinde Alsancak'ta Yunan Konsolosluğu tahrip edildi. Rum ev

ve işyerlerinin yoğun olduğu semtlerde yağma olayları görüldü. Bununla birlikte, gece yarısı askerî birliklerin müdahalesiyle İzmir'de büyük ölçüde kontrol sağlandı. Ankara'da olaylar hafif atlatılmıştır. Öğrencilerin Ulus Meydanı'nda yapmak istedikleri protestolar, alınan polisiye önlemlerle kontrol altına alınmış ve öğrenciler dağıtılmıştır. Ankara'da gayrimüslim nüfusun az olması olayların büyümemesinde rol oynamıştır. Diğer şehirlerde önemli bir sıkıntı yaşanmamış küçük çaplı protestolar olmuştur. İstanbul'da ise 6 Eylül gecesi saat 22.00'den sonra olaylar iyice kontrolden çıkmış ve tahribat artmıştı.

7 Eylül tarihli bir gazete dakika dakika olayları değerlendirmiştir. Buna göre, öğleden sonra 15.00-17.00 arasında Atatürk'ün Selânik'teki evine bomba atıldığı haberi duyulmuştu. 17.20'de gençlik Taksim'e yürümeye başlamış ve 17.50'de Aya Triada Kilisesi önünde ilk nümayiş yapılmıştı. 18.05'te İstiklal Caddesi'nde ilk Rum dükkânının saldırıya uğramasından sonra, saat 19.00'a kadar Taksim-Tünel arasındaki Rum dükkânları tahrip edilmişti. Saat 19.30'dan sonra Karaköy, Tarlabaşı ve Sirkeci'de hareketler başlarken, saat 21.00'de Bakırköy, Boğaziçi, Yeşilköy ve diğer banliyölerde saldırılar gerçekleşmişti. Giderek artan olayları önlemek için gece yarısı sıkıyönetim ilan edilmiş, askerî birliklerin desteğiyle 02.30 civarında olaylar kontrol altına alınmıştır.⁵⁰

Sıkıyönetim ilanından sonra İstanbul'da 5.104, Ankara'da 300, İzmir'de 170 kişi tutuklanmıştı. Hükûmetin yaptığı ilk açıklamaya göre, Selânik'teki bomba olayından sonra gençlik heyecanlanmış ve miting tertip etmiş, fırsattan istifade eden komünistler de yağma ve tahribat gerçekleştirmişlerdi. Bir süre sonra ise tutukluların büyük bölümünün olaylarla ilgisi olmadığı tespit edilirken, çoğu Aralık 1955'te serbest bırakılmıştır. Yine, önceden hazırlanmış olan bir liste çerçevesinde bazı sol eğilimli şahıs ve komünistlerin tutuklandığı gözükmekteydi. Çünkü listede uzun süre önce ölmüş kişiler vardı veya olaylar esnasında askerde olanlar da bulunuyordu. 6-7 Eylül'de yaşananlardan dolayı hükûmet, 8 Eylül'de Kıbrıs Türktür Cemiyeti'ni kapattı.⁵¹ Bir gün sonra 9 Eylül'de İçişleri Bakanı Namık Gedik istifa etti.

Olaylarda bir papaz ölürken, 30 vatandaş yaralanmıştır. 4.340 dükkân, 110 otel ve restoran, 27 eczane, 21 fabrika, 3 Rum gazetesi, 52 Rum okulu, 2.600 ev, 73 kilise, 8 ayazma, 1 havra, 2 manastır, 8 Ermeni okulu tahrip ve yağma edildi. Tahrip edilen gayrimenkullerin çoğu Rumlara ait olmakla birlikte

⁵⁰ *Milliyet*, 7 Eylül 1955, sy. 1905.

⁵¹ *Milliyet*, 9 Eylül 1955, sy. 1907.

12- 27 Mayıs öncesi İstanbul'da bir nümayiş

aralarında Ermeni ve Yahudi vatandaşlara ait olanlar da bulunmaktaydı. 11 Eylül 1955'te cumhurbaşkanının himayesinde ve başbakanın fahri riyasetinde bir yardım komitesi kuruldu ve büyük bir yardım kampanyası başlatıldı. 4.433 vatandaş da toplam 69.578.744 lira zarar beyan ettiler. Yardım Komitesi, Kızılay ve 1956'da çıkartılan 6.684 sayılı kanun vasıtasıyla zararlar karşılanmaya çalışıldı.

6-7 Eylül olayları aylarca Türkiye'nin ana gündem maddesi olarak kaldı. Olaylar, mecliste uzun görüşmelere yol açtı. Muhalefet, hükûmeti zamanında ve yeterince önlem almamakla suçladı. Emniyet teşkilatının olaylarda yetersiz kalması ve koordinasyon eksiklikleri nedeniyle askerin geç müdahalesi uzun süre eleştiri konusu oldu. Hükûmet ise, gerek grupta gerekse mecliste yaptıkları konuşma ve savunmada olaylarda komünistlerin etkili olduğu tezini ileri sürmeye devam etti. Bu süreçte Yunan basınının olaylarda İngiltere'nin sorumluluğunu araması da ilginçtir. Nitekim ileriki yıllarda Kıbrıs meselesinde Türkiye ve Yunanistan'ın baş başa kalması ve aralarında büyük bir gerginliğin ortaya çıkması dikkate değer bir husustur.

27 Mayıs 1960 İhtilali

1950 seçimleri ile iktidar olan Demokrat Parti, 1954 seçimlerinde de büyük bir başarı göstermişti. Bu seçimde muhalefette bulunan Cumhuriyet Halk Partisi sadece 31 milletvekili çıkarmıştı. 1957'de yapılan seçim neticesinde DP iktidarını korumasına rağmen, Cumhuriyet Halk Partisi de güçlü bir muhalefet olarak mecliste yerini almıştı. Demokrat Parti 424 milletvekilliği kazanırken, Cumhuriyet Halk Partisi 178 milletvekilliği elde etmişti. Demokrat Parti'nin son döneminde iktisadi sorunların artışı söz konusuydu. 1958 yılı ortalarında döviz darboğazı nedeniyle ithalat ve yatırım yapılamadığı gibi var olan tesislerde girdi yokluğundan çalıştırılmamaktaydı. Bu tablo kaçınılmaz olarak iç piyasada mal kıtlıklarının yaşanması, enflasyonun artışı ve işsizliğin yaygınlaşması neticesini getirdi. Menderes Hükûmeti, ekonomik sorunları aşabilmek için Ağustos 1958'de istikrar önlemlerini uygulamaya koydu. Ekonomiyi düzeltebilmek için alınmaya çalışılan önlemlerin görünürde bazı katkıları olmakla beraber, başta ABD olmak üzere Batı'dan umulan ek yardım ve krediler temin edilemedi. Hükûmet, biraz da mecburiyetten Doğu Bloku ülkeleriyle takas

13- 27 Mayıs sonrası göstericilerden bir grup (Yusuf Çağlar Arşivi)

yoluyla ticaret yapmaya başladı. Zaten 1954'ten beri düşük büyüme hızı, yüksek enflasyon süreci içine girilmişti. 1958'deki istikrar önlemleri ise aslında ekonomide alarm zillerinin çaldığı anlamına gelmekteydi.

Ekonomik anlamda yaşanan olumsuzluklar siyasete de sirayet etmiştir. İktidar ve muhalefet arasındaki gerginlik sürekli arttı. 1958 sonbaharında meclisteki diğer muhalefet partileriyle işbirliği yaparak muhalefetin tabanını genişletmeyi düşünen ve Millî Muhalefet Cephesi oluşturmayı planlayan İsmet İnönü'nün hamlesine karşı Adnan Menderes, vatandaşların Vatan Cephesi oluşturmalarını istedi. 19 Nisan 1959'da İsmet İnönü'nün partililer ve gazetecilerle çıktığı ve "Büyük Taarruz" adı verilen yurt içi gezileri siyasi havanın daha da ısınmasına neden olmuştu. Bu geziler esnasında Uşak'ta üzücü olaylar yaşandı. Burada atılan bir taş İsmet İnönü'ye isabet etmişti. Uşak'tan Manisa ve İzmir'e geçen İnönü, 4 Mayıs 1959'da İstanbul'a gelmiştir. CHP lideri İsmet İnönü, Yeşilköy Havaalanı'ndan arabayla şehre doğru hareket ettikten sonra Topkapı'ya geldiğinde 10-15 kişilik bir grubun saldırısına uğradı. Saldırı esnasında araba

tekmelendi, camları kırıldı ve hatta arabanın üstüne çıkanlar oldu. Polisin yeteri kadar önlem almadığı ve müdahalede bulunmadığı görülürken, olay yerinden geçen bir süvari binbaşı yanındaki askerlerle harekete geçerek, saldırganları dağıtmış ve belki de olayın büyümesi engellenmiştir. Topkapı olayları olarak kayıtlara geçen bu hadisenin ayrıntıları bir gün sonra basına yansımamıştı; çünkü haber yasağı getirilmişti. Nitekim 5 Mayıs 1959 tarihli bir gazete "Yeni Bir Neşir Yasağı" manşetiyle çıkmıştır. Başlığın altında yapılan açıklamada İsmet İnönü'nün İstanbul'a gelişi esnasında cereyan eden hadiselerle ilgili hazırlık tahkikatı yapıldığından, hadiselerle ilgili her türlü neşriyat ve beyanatın yasaklandığı belirtiliyordu.⁵² Eylül 1959'da Çanakkale'de ve Şubat 1960'ta Konya'da yaşanan olaylar var olan gerilimin artmasına neden olmuştur. 1960 ilkbaharında İsmet İnönü'nün gezisinde Kayseri Yeşilhisar'da yaşanan bazı tatsızlıklar iktidar ve muhalefet arasında zaten az olan iletişim ve uzlaşma ihtimalini iyice düşürmüştür. Demokrat Parti'nin kaderinde kesin rol oynayan dönem ise Nisan 1960'ta yaşanan hadiseler olmuştur. Demokrat Parti grubunda 7 Nisan 1960'ta yapılan toplantıda, iktidarı kuvvet yoluyla devirme planları olduğu görülen muhalefete karşı sert önlemlerin alınması gerektiği ifade edilmişti. Nihayet, 18 Nisan'da parti grubunda bir anlaşmaya varıldı ve geniş yetkileri olan bir meclis tahkikat komisyonu kurulmasına karar verildi. Bu karar, olayların tetikleyicisi olmuştur. Nitekim Ankara Kızılay'da ilk öğrenci olayları başlamıştır. CHP lideri İnönü'nün Kızılay'dan geçişi esnasında lehine yapılan tezahürat kısa sürede iktidar aleyhine protestoya dönüşmüş polis ile göstericiler arasında çıkan olaylarda 1 gazeteci, 21 öğrenci gözaltına alınmış ve bunlardan 5 kişi tutuklanmıştı.

Tahkikat Komisyonu'yla ilgili hazırlanan kanun projesi 27 Nisan 1960'ta kabul edildi. Mecliste kanun ile ilgili yapılan konuşmalarda pamuk ipliğine bağlı olan ilişkinin koptuğunu söylemek mümkündür. CHP lideri İsmet İnönü yaptığı konuşmayı "Bu yolda giderseniz sizi ben bile kurtaramam." diyerek bitirmişti. Metin Toker'e göre, bu konuşma Türkiye'de ihtilalin şartlarının tamamlandığının ilanıydı ve ihtilale yakılan bir yeşil ışıkta. Tahkikat Komisyonu'na yetki veren kanunun kabulü ve yaptığı konuşma nedeniyle İsmet İnönü'nün Meclis'te yapılacak 12 oturuma katılma yasağı hakkında bilgi İstanbul'a ulaştığında CHP İstanbul Örgütü Gençlik

⁵² *Milliyet*, 5 Mayıs 1959, sy. 3227.

14- Başbakan Adnan Menderes ve arkadaşları Yassıada duruşmalarında savunmalarını yaparken (İBB, Atatürk Kütüphanesi)

Kolları'nın faaliyetiyle 27 Nisan akşamından bir gün sonraki protesto için hazırlıklar yapılmaya başlanmıştı. Başbakan Adnan Menderes'in görüşlerine ehemmiyet verdiği, hükûmetin hukuk danışmanı da olan İstanbul Üniversitesi Anayasa Hukuku profesörü Ali Fuat Başgil'in anılarına göre, İstanbul Üniversitesi'ndeki olayların başlangıcı 28 Nisan 1960 tarihinde saat 10.00'da öğrencilerin hükûmeti protestolarıyla olmuştu. Hukuk Fakültesi önünde konuşma yapılmış, ders boykotu ve eylemler başlatılmıştı. Öğrencilerin nümayişlerine polis müdahalesinin yetersiz kalması üzerine, öğrencileri kontrol üzere büyük giriş kapısında bekleyen piyade birliği harekete geçmişti. Gelişmeleri endişe ve merak içinde üniversitedeki odasından izleyen Başgil, asker, subay ve öğrencilerin karşı karşıya geldiklerinde birbirlerine sarılmalarını görmüştür. Ali Fuat Başgil'e göre, bu durum önemli bir andı ve "hareketin orduya sirayet ettiği ve Menderes Hükûmeti'nin gittiğini" göstermekteydi. Ardından Rektör Prof. Dr. Sıddık Sami Onar'ın polis şefleriyle tartışması, yere düşmesi neticesinde gözlüğünün kırılması ve yaralanması olayların tırmanmasında etkili olmuştur. Bu sefer Beyazıt Meydanı'nda toplanan

öğrencilerin protestosu devam ederken, çıkan çatışmada Turan Emeksiz adlı bir Orman Fakültesi öğrencisinin seken bir kurşunla ölmesi, bir lise öğrencisinin de kaza eseri bir tankın altında ezilmesi yaşanan süreci çığırından çıkarmıştır. Ayrıca, olaylarda 16'sı polis 40 kişi yaralanmıştır. Laleli'ye doğru genişleyen olaylarda "Menderes Eczanesi" adlı bir eczane ile "Vatan Cephesi" yazısı bulunan bir bina tahrip edildi. Aynı gün İstanbul Teknik Üniversitesi'nde öğrenciler önce dersleri boykot etmişler, ardından gösteri yapmışlardı. İstanbul Tıp Fakültesi'nde de öğrenci olayları yaşanmıştı. Neticede, 150 dolayında öğrenci gözaltına alındı. İstanbul Valisi Ethem Yetkiner'in hükûmete derhal sıkıyönetim ilan edilmesi gerektiği teklifi üzerine saat 15.00'ten itibaren İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim ilan edilmiştir. 29 Nisan tarihli gazeteler "Örfî İdare" başlığıyla çıkmıştı. Başlığın altında hadiselerin neşredilmesinin yasaklandığı, her türlü toplantının men edildiği ve eğlence yerlerinin kapatıldığı belirtiliyordu.⁵³ Sıkıyönetim ilanı öğrenci protestolarının ve olayların önüne geçemedi. Nitekim 29 Nisan'da Ankara'da Hukuk

53 *Milliyet*, 29 Nisan 1960, sy. 3582.

Fakültesi'nde başlayan protestolar, kısa sürede Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne sıçramıştır. 30 Nisan tarihli gazetelerde İstanbul ve Ankara'da üniversite ve yüksek okulların 1 ay süreyle kapatıldığıyla ilgili haberler vardı.⁵⁴

İstanbul'daki olaylar 30 Nisan 1960'ta da devam etmiştir. Sultanahmet Meydanı'nda düzenlenen gösterilerde Nedim Özpolat adlı bir öğrenci daha öldü. Daha önceden olduğu gibi İstanbul'daki olaylardan sonra yine yayın yasağı getirildi. Aslında bu yayın yasakları daha çok iktidarın aleyhine neticelenmekteydi. Çünkü "fısıltı gazetesinin" devreye girmesiyle olaylar ve ölümler çok abartılı olarak yayılmış ve bilgi kirliliği olmuştur. Olayları önleyebilmek için Sıkıyönetim komutanlıkları İstanbul ve Ankara'da kapalı ve açık yerlerde yapılacak olan her türlü toplantı ve gösterileri yasakladı. Ayrıca, gece saat 21.00-05.00 arasında sokağa çıkma yasağı getirildi. Ankara yanında özellikle İstanbul'daki olaylar hükümet siyaseti üzerinde etkili olmaktadır.

Başbakan Adnan Menderes'in siyasi tansiyonu düşürmek için Tahkikat Komisyonu'nun kaldırıldığına ilan gecikmiş bir önlem olarak etkisiz kaldı ve hazırlanan askerî müdahalenin icrasını önleyemedi. 27 Mayıs 1960 Cuma günü sabahı gerçekleşen ihtilal ile Demokrat Parti dönemi son bulmuş olmaktadır. İhtilali gerçekleştiren subayların oluşturduğu Millî Birlik Komitesi (MBK), 27 Mayıs'tan sonra idareyi ele almıştır. MBK'nin seçtiği üyelerden oluşan ve bir özel mahkeme olan Yüksek Adalet Divanı tarafından 14 Ekim 1960'ta Marmara Denizi'nde Yassıada'da Demokrat Parti yöneticilerinin yargılamaları başladı. Yargılamalar neticesinde Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan 16 Eylül 1961'de, Adnan Menderes 17 Eylül 1961'de idam edilirken, çok sayıda DP yöneticisi çeşitli cezalara çarptırıldılar. MBK tarafından ordu içinde büyük bir tasfiye gerçekleştirildi ve çok sayıda subay emekli edildi. Ayrıca, reform düşmanı oldukları gerekçesiyle içlerinde İstanbul üniversitelerinden de çok sayıda ismin olduğu toplam 147 öğretim üyesinin üniversitelerdeki görevlerine son verildi.

12 Eylül 1980 İhtilali

27 Mayıs 1960 ihtilalinden sonra Millî Birlik Komitesi idareyi eline almıştı. İhtilalin ardından yapılan ilk genel seçim 1961'te gerçekleşti. Bu seçim neticesinde 20 Kasım 1961'de CHP-AP Koalisyon Hükümeti kuruldu. Kısa süren bu hükümet döneminden sonra kurulan hükümetlerde de siyasi istikrar yakalanamadı. Kararsız

koalisyonlar dönemi olarak nitelenen bu süreç, 1965'te Adalet Partisi'nin tek başına iktidar olmasına kadar devam etmiştir.

1968 yılında reform talebiyle Fransa'da başlayan gençlik olayları hızla birçok ülkeyi etkilemiştir. Bu öğrenci olayları Türkiye'ye de sirayet etti. Eğitim ve öğretim sorunlarını gündeme getirmek için Ankara Üniversitesi'nde başlayan eylemler, İstanbul'a sıçradı ve 12 Haziran 1968'de İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde boykot kararı alan öğrenciler Rektörlük ve senato salonunu işgal ederek sınavların yapılmasını engellediler. Üniversite yönetimlerinin öğrencilerinin taleplerini kabul etmeleriyle 22 Haziran'da işgallere ve boykota son verildi. Üniversite 27 Haziran'da tekrar açılırken, sınavların 15 Temmuz'da başlayacağı açıklandı. 1968 yazı İstanbul için olaylı geçti. 15 Temmuz 1968'de Amerika'nın 6. Filo'sunun İstanbul ziyareti İstanbul Teknik Üniversitesi öğrencilerin başlattığı gösterilerle protesto edildi. 16 Temmuz'da Amerikan askerlerinin kaldığı bir otel taşlanırken, 17 Temmuz'da olaylara karışanları yakalamak için polis, İTÜ Talebe Yurdu'na baskın yaptı. Olaylarda çok sayıda öğrenci ve polis yaralandı. Bu hadise protestoların yoğunlaşmasına neden oldu. Dolmabahçe rıhtımına inen öğrenciler, burada karşılaştıkları Amerikan askerlerini döverek, denize attılar. İTÜ Talebe Yurdu baskınında başından ağır yaralanan ve komada olan Hukuk Fakültesi öğrencisi Vedat Demircioğlu'nun ölmesi tekrar yeni bir protesto dalgasının başlamasına neden oldu. Bu olaylar Türkiye'deki Amerikan karşıtlığının göstergesi olarak kabul edilmiştir. 1969 yılı Şubat ayında 6. Filo'nun yeni bir İstanbul ziyaretinde yine protestolar söz konusu oldu. 16 Şubat Pazar günü Taksim'de, "Emperyalizm ve sömürüye karşı işçi yürüyüşü" esnasında sağ ve sol grupların çatışması sonucu 2 kişi öldü. Ayrıca, 114 yaralı vardı. Bu "Kanlı Pazar", aslında ilerideki yılların nasıl yaşanacağını habercisiydi.

Demokrasiye yeni bir müdahale 12 Mart 1971'de gerçekleşti. Silahlı Kuvvetler'in muhtırası neticesinde hükümet düştü. İstanbul ve birçok şehirde sıkıyönetim ilan edildi. Çok sayıda dernek ve gazete kapatılırken, İstanbul'da Ziverbey Köşkü, darbeye teşebbüsle suçlanan solcu aydınların sorgulandığı yer olarak meşhur oldu. 12 Mart 1971 sonrası-12 Eylül 1980 öncesi, zayıf hükümetler ve bunalımlar dönemi olarak nitelendirilebilir. Özellikle, 1970'lerin ikinci yarısı terörün ivme kazandığı, önemli siyasi cinayetlerin işlendiği ve sosyal huzurun bozulduğu yıllar oldu. 1 Mayıs 1977'de, kutlamaların yapıldığı Taksim Meydanı'nda DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler'in konuşmasının sonuna doğru Sular İdaresi

⁵⁴ *Milliyet*, 30 Nisan 1960, sy. 3585.

15- İstanbul Boğazi

Binası üzerinden bazı kişilerin kalabalığa ateş etmesi sonucu oluşan kargaşa kalabalığın Kazancı Yokuşu'na birikmesiyle çok sayıda vatandaş hayatını kaybetti. Ayrıca, yüzlerce vatandaş yaralandı. 3 Mayıs 1977 tarihli Milliyet gazetesine göre, ölü sayısı 36'ya çıkmıştı ve ölenlerden sadece 2 kişide kurşun izine rastlanmış, diğerleri ezilerek hayatını kaybetmişti. Olayı kimlerin düzenlediğine dair çeşitli tahmin ve yorumlar yapıldıysa da gerçek ortaya çıkarılmadı. 1 Mayıs katliamı, 12 Eylül 1980 İhtilali'ne giden süreçte siyasi terörün kazandığı ivmede zincirin ilk halkasıdır. 16 Mart 1978'de İstanbul Üniversitesi'nden çıkan öğrencilere yapılan bombalı saldırıda 5 kişi öldü, 5'i ağır 44 kişi yaralandı. Daha sonra yaralı öğrencilerden 2 kişinin daha hayatını kaybetmesiyle 16 Mart saldırısında hayatını kaybedenlerin sayısı 7 olmuştur.

1978 sonbaharından itibaren özellikle İstanbul'da çok sayıda önemli siyasi cinayet işlenmiştir. Toplumun tanınmış simalarına karşı işlenen cinayetler önlenememiş, bütün çabalara karşın terörün önüne geçilememiş, hükümet ve genelde siyaset tam bir âcizlik görüntüsü vermişlerdir. Terörü önlemesi gereken polis teşkilatının sağ ve sol olarak iki kutba ayrılmış olması da ayrı bir husustu. 1978 sonbaharından itibaren İstanbul'da önemli siyasi cinayetler işlendi. 4 Ekim 1978'de MHP'nin İstanbul İl Başkanı Recep Haşatlı, evine dönerken pusuya düşürülerek öldürüldü. 20 Ekim 1978'de İTÜ Elektrik Fakültesi Dekanı Ord. Prof. Dr. Bedri Karafakioğlu

öldürüldü. Olayların büyümesi ve kitlesel bir görüntü vermesi üzerine Aralık 1978'den itibaren İstanbul'da sıkıyönetim uygulaması başladı. 1 Şubat 1979'da Milliyet gazetesi yayın yönetmeni ve başyazarı Abdi İpekçi evine giderken suikaste maruz kaldı ve hayatını kaybetti. İstanbul Üniversitesi'ndeki akademisyenlerden Prof. Dr. Ümit Yaşar Doğanay 20 Kasım 1979'da, Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil ki aynı zamanda *Cumhuriyet* gazetesi yazarıydı, 7 Aralık 1979'da öldürüldüler. Komünizmle Mücadele Dernekleri Başkanı, *Ortadoğu Gazetesi* Başyazarı ve MHP İstanbul İl Yönetim Kurulu üyesi İlhan Darendelioğlu 19 Kasım 1979'da suikaste maruz kaldı ve hayatını kaybetti. 4 Nisan 1980'de *Ortadoğu* gazetesinin yeni başyazarı İsmail Gerçeksöz öldürüldü. Görünen o ki hem sağdan hem de soldan siyasetçi ve gazeteciler öldürülmüş ve darbe için gerekli sosyolojik ve psikolojik ortam büyük ölçüde hazırlanmıştır. 1980 yazında önemli siyasi cinayetler yine hız kesmemiştir. 15 Temmuz 1980'de CHP İstanbul Milletvekili Abdurrahman Köksaloğlu Şişli'de öldürülürken, 19 Temmuz 1980'de eski başbakanlardan Nihat Erim'in koruma polisiyle birlikte Kartal-Dragoş'ta suikast neticesi hayatını kaybetmesi terörün ulaştığı nokta olarak düşündürücü bir tablo yaratmıştır. 12 Eylül İhtilali'nden önce 22 Temmuz 1980'de DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler'in pusuya düşürülerek öldürülmesi işçi sınıfına verilen bir gözdağı olması bakımından önem arz etmiştir.

1980 yılı sonbaharı sosyal huzursuzluğun had

safhaya çıktığı, siyasetin çözüm üretmediği ve son haftalarda meclisin yeterli çoğunluk sağlayamadığından hemen hemen hiç toplanmadığı bir zamandı. Yaklaşık 2 yıldır İstanbul'da sıkıyönetim olmasına rağmen terörün ve olayların önüne geçilememişti. Milliyet gazetesinin 12 Eylül 1980 tarihli nüshasında muhtemelen erken baskıya girdiği için ihtilalle ilgili bilgi yoktu. İlk sayfa haberinde İstanbul'da 100 noktaya bombalı pankart asıldığı ve pankartların imhası esnasında 4 polisin yaralandığı bilgisi yer alıyordu.⁵⁵ 12 Eylül 1980 tarihinde yine bir cuma sabahı Türkiye yeni bir ihtilal ile tanıştı. Ordu yönetime el koydu. Meclis feshedildi ve bütün yurttaki sıkıyönetim ilan edildi. İstanbul'da Belediye Başkanı Aytekin Kotil görevinden alınarak yerine Harp Akademileri Komutanı Korgeneral İsmail Hakkı Akansel atanırken, İstanbul Valisi Nevzat Ayaz görevine devam etti. I. Ordu Komutanı Orgeneral Necdet Üruğ, İstanbul Sıkıyönetim Komutanı oldu. 12 Eylül İhtilali'nden sonra yapılan ilk genel seçim 6 Kasım 1983'te gerçekleşti ve Turgut Özal'ın (ö. 1993) lideri olduğu ANAP, hükûmeti kurdu. Bununla birlikte tam demokrasiye dönebilmek biraz daha zaman aldı. İstanbul'daki sıkıyönetim ancak 19 Kasım 1985'te kaldırıldı ve hayat tedricen normalleşmeye başladı.

KAYNAKLAR*

- Ahmad, Feroz ve Ahmad Bedia Turgay, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, İstanbul 1976.
- Akar, Atilla, *Suikastler Cumhuriyeti*, İstanbul 2010.
- Albayrak, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Ankara 2004.
- Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, Ankara 1988.
- Artuk, Cevriye, "Atatürk'ün 1 Temmuz 1927 Senesinde İstanbul'a Gelişi", *IX. Türk Tarih Kongresi: Bildiriler*, Ankara 1989, c. 3, s. 2081 vd.
- Aydın, Mahir, *İstanbul Kurtulurken: İstanbul'un Kurtuluş Bayramı*, İstanbul 2011.
- Banoğlu, Niyazi Ahmet, *Atatürk'ün İstanbul'daki Hayatı*, c. I, İstanbul 1973.
- Baran, Tülay Alim, "İstanbul Basınında Cumhuriyetin İlanına Tepkiler ve Yorumlar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Temmuz 1999, sy. 44, s. 627-645.
- Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1995.
- Boran, Tunç, "Atatürk'ün Cenaze Töreni: Yas ve Metanet", *Atatürk Yolu*, Bahar 2011, sy. 47, s. 490.
- Burçak, Rıfık Salim, *On Yıllık Anıları (1950-1960)*, Ankara 1998.
- Çavdar, Tevfik, "Demokrat Parti", *CDTA*, VIII, 2060-2075.
- Çelik, Âdem, "Harf İnkılabına Giden Süreç (1923-1928)", yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2009.

- Çoker, Fahri, "Hilâfetin Kaldırılması ve Hanedanın Yurtdışına Çıkarılması", *Toplumsal Tarih*, 1999, sy. 66, s. 4-11.
- Dönmez, Cengiz, *Tarihi Gerçekleriyle Harf İnkılabı ve Kazanımları*, Ankara 2009.
- Dursun, Davut, *12 Eylül Darbesi*, İstanbul 2005.
- Eroğul, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara 2005.
- Fedayi, Cemal, "Türkiye'nin Siyasal ve Sosyal Kaos Dönemi (1971-1980)", *Türkiye'nin Politik Tarihi*, Ankara 2011.
- Göktepe, Cihat, "Türkiye'de 27 Mayıs Darbesi Sonrası İç ve Dış Siyasi Gelişmeler (1961-1964)", *Türkiye'nin Politik Tarihi*, Ankara 2011.
- Gümüüşoğlu, Hasan, *Osmanlı'da Hilâfet ve Halifeliğin Kaldırılması*, İstanbul 2004.
- Güven, Cemal, "Atatürk'ün Ölümü ve Cenaze Merasimi", *Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2000, özel sayı, s. 114-133.
- Güven, Dilek, "6-7 Eylül Olayları ve Failler", *Toplumsal Tarih*, Eylül 2005, sy. 141.
- Hülagü, Metin, *Yurtsuz İmparator Vahdeddin: İngiliz Gizli Belgelerinde Vahdeddin ve Osmanlı Hanedanı*, İstanbul 2008.
- Kabacalı, Alpay, *Geçmişten Günümüze İstanbul*, İstanbul 2003.
- Nigar, Salih Keramet, *Halife İkinci Abdülmecid*, İstanbul 1964.
- Ökte, Ertuğrul Zekai, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri (1922-1931)*, c. I, İstanbul 2000.
- Önder, Mehmet, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Ankara 1998.
- Öymen, Altan, *Öfkeli Yıllar*, İstanbul 2008.
- Özcan, Besim, "Cumhuriyetin İlanı ve Yankıları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1999, sy. 11, s. 289-298.
- Özkaya, Yücel, "Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 1927 İstanbul ve Sonraki Gezileri", *Atatürk Yolu*, 1994, sy. 14, s. 185.
- Özkaya, Yücel, "Türk Basınında Cumhuriyetin İlanının Öncesi ve Sonrası", *Atatürk Yolu*, 1993, sy. 11, s. 299.
- Sakin, Serdar ve Sabit Dokuyan, *Kıbrıs ve 6-7 Eylül Olayları*, İstanbul 2010.
- Satan, Ali, *Halifeliğin Kaldırılması*, İstanbul 2008.
- Satan, Ali (haz.), *İstanbul'un 100 Yılı*, İstanbul 2010.
- Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, c. II, İstanbul 1973.
- Şimşir, Bilal, *Türk Yazı Devrimi*, Ankara 1992.
- Temel, Mehmet, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Ankara 1998.
- Toker, Metin, *Demokrasiden Darbeye 1957-1960*, İstanbul 1991.
- Tokgöz Erdinç, "Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Gelişmeler", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Ankara 2002.
- Ülkütaşır, M. Şakir, *Atatürk ve Harf Devrimi*, Ankara 1973.
- Yalkın, Razi, "Son Halife Abdülmecid ve Hânedânı Âli-Osman İstanbul'dan Nasıl Çıkarıldı?", *Tarih Dünyası*, 1950, c. 1, sy. 1, s. 22-23, 42; c. 1, sy. 2, s. 58-61; c. 1, sy. 3, s. 120-122; c. 1, sy. 4, s. 165-167; c. 1, sy. 5, s. 215-217; c. 1, sy. 6, s. 261-262; c. 1, sy. 7, s. 305-306; c. 1, sy. 8, s. 345-346.
- Yücel, M. Serhan, *Demokrat Parti*, İstanbul 2001.

55 *Milliyet*, 12 Eylül 1980, sy. 11807.

* Dipnotlarda yer almayan kaynaklar.